

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2014

Ing. Pavel Rakouš

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Ing. Pavel Rakouš

**K některým otázkám těžby uranu v poválečném
Československu**

Bakalářská práce

Praha 2014

Autor práce: **Ing. Pavel Rakouš**
Vedoucí práce: **PhDr. Bohuslav Litera, CSc.**

Rok obhajoby: **2014**

Bibliografický záznam

RAKOUŠ, Pavel. *K některým otázkám těžby uranu v poválečném Československu*. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Bohuslav Litera, CSc.

Abstrakt

Dodávky uranu z Československa ihned po válce byly pro SSSR nejrychlejší cestou, jak získat surovinu nutnou ke zkrácení náskoku USA v jaderném zbrojení. Navenek stále ještě demokratický středoevropský stát (v té době již značně levicový), byl k tomu donucen smlouvou podepsanou v listopadu 1945. Jediným kvalifikovaným členem vlády při vyjednávání o podmínkách smlouvy byl sociálnědemokratický ministr průmyslu Laušman. Prokázal svoji schopnost postavit se komunistům. Donedávna byl přitom historií pokládán díky svému etatizačnímu zaměření za komunistického spojence.

V textu je ukázáno, že Sověti nezískali v československé těžbě monopol zcela podle svých představ, ale přesto diktovali objemy těžby, cenu a postupně přeměnili společnou komisi řídící těžbu ve formální orgán. Z uranových dolů vzniklo svébytné průmyslové odvětví nejprve skrytě a později i otevřeně zatěžující chod státu. Rozborem dat až do roku 1989 lze dokázat, že pravidelně produkovalo ztrátu. Totalitní režim vše tajil. První informace byly k dispozici až počátkem 90. let XX. století, ale v tu dobu se pozornost historiografie orientovala převážně na otázku politických vězňů pracujících otrocky v uranovém průmyslu na počátku komunistického režimu. Dnes se ukazuje, že již před tím v letech 1945-50 byla organizace těžby plná vnitřních rozporů a byla také na hranici rentability. Stát v té době porušoval vlastní zásady národnostní politiky a ženevské konvence o zajatcích. Od nástupu komunistů k moci se pak do rozvoje těžby nevrátně investovaly nemalé státní prostředky. První těžební region Jáchymov byl přitom po ukončení „uranové horečky“ na konci 50. let náhle opuštěn a nenávratně

poznamenán. Lidsky, urbanisticky, ekologicky. Stejný osud potkal později také dvě další oblasti.

Abstract

Post-war supply of uranium from Czechoslovakia was USSR's fastest way of obtaining the material necessary to catch up on the advantage of USA in the nuclear arms race. The Central European state, outwardly still democratic (although already strongly left-wing at the time), was forced into cooperation by agreement signed in November 1945. Social democratic minister of industry Laušman was the only qualified member of cabinet present at the negotiation. He displayed his ability to oppose the Communists, even though until recently he has been considered an ally to the regime by historians, largely for his positive attitude towards nationalisation.

The thesis shows that the Soviets were unable to obtain a monopoly on Czechoslovakian mining according to their wishes, but still dictated the volume of exploitation and the pricing and gradually transformed the joint commission conducting the mining into an official authority. Uranium mining turned into self-reliant industry which became a burden for the state, concealed at first and admitted later. Analysis of data until 1989 proves that the industry was regularly unprofitable. The totalitarian regime kept everything secret. First information became available at the beginning of the 1990s, but historiography at the time concerned itself primarily with the political prisoners, who laboured in the uranium industry at the beginning of the reign of communism. Present findings show that the organisation of mining even in 1945-50 was full of inner disputes and was at the verge of rentability. The state violated its own ethnic policies as well as Geneva conventions regarding prisoners. Since the Communists rose to power, substantial state funding has been invested into the mining industry without return. At the end of the "uranium fever" in the late 50s, principal mining region of Jáchymov was suddenly deserted and irrecoverably scarred urbanistically, ecologically and humanly. Two major regions followed its fate later.

Klíčová slova

Jaderné zbrojení. Dodávky uranu. Československo-sovětská tajná smlouva. Německé pracovní síly.

Keywords

Nuclear arms. Supply of uranium. Czechoslovak-Soviet secret treat. The German workforce.

Rozsah práce: vlastní text - cca 47 normostran, 88 tisíc znaků včetně mezer
příloha – 7 původních grafů

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.

Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.

Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15.5.2014

Ing. Pavel Rakouš

Poděkování Na tomto místě bych rád poděkoval Dr. Bohuslavu Literovi za jeho rady směřující ke zřehlednění textu a nakažlivý optimismus

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

Ing. Pavel Rakouš

E-mail:

rakpav[@mmr.cz

Semestr:

letní

Akademický rok:

2011/2012

Název práce:

K některým otázkám těžby uranu v poválečném Československu

Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok):

letní, 2012/2013

Vedoucí bakalářského semináře:

doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Vedoucí práce (není povinné):

PhDr. Bohuslav Litera, CSc.

Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):

V návaznosti na práce o těžbě uranu na Jáchymovsku na počátku 90. let zaměřené na Tábory nucených prací se objevily v posledních 15 letech další práce o jiných aspektech těžby uranu. O nasazení německých vězňů, násilně přesídlených, či o ekonomice a organizace těžby v letech 1945-1990. Počátky těžby a dodávky uranu do SSSR v tomto kontextu vykazují některé zajímavé aspekty fungování Třetí republiky.

Předpokládaný cíl (5 řádek):

Ukázat, jak se projevil akutní vojensko-strategický zájem SSSR na těžbě uranu a také to, že čs. představitelé již na počátku spolupráce věděli, že uran z Jáchymova bude sloužit k vojenským účelům. Jak se chovaly naše politické špičky při vyjednávání podmínek těžby se SSSR? Proč porušovaly při snaze zajistit těžbu své vlastní zásady a priority. Ukázat, že těžba byla již od počátku pro ČR z řady pohledů nevýhodná, ale nikdo to nechtěl vnímat.

Základní charakteristika tématu (10 řádek):

V SSSR získala krátce po 2. sv. válce problematika zpracování uranu pro zbrojní účely mimořádnou prioritu. Mimořádného ocenění se dostalo týmu připravujícího první jadernou zbraň. Stejně tak - paralelně - byla mimořádná důležitost dána těžbě suroviny - uranové rudy. V ČR byly zpočátku pro práce nasazeny německé síly, později političtí vězni. Ekonomické a technické zajištění fungovalo na základě direktiv československo-sovětské smlouvy. Společná komise byla jen zástěrkou. Podmínky diktoval odběratel. Od poloviny 50tých let celosvětově rostly zásoby vytěžené uranové rudy a klesaly světové ceny. Na to však těžba čs. uranu nereagovala a dále rozvíjela prodělečnou těžbu i přes snížení plateb ze strany SSSR. Převážily osobní zájmy vedoucích pracovníků. Těžba tak vytvářela přes 40 let významnou ekonomickou a ekologickou zátěž země. Na počátku spolupráce byl jediným kvalifikovaným politickým oponentem ministr průmyslu Laušman, sociální demokrat.

Předpokládaná struktura práce (10 řádek):

Zdůvodnění zájmu o uran, popis počátků jaderného výzkumu a výroby jaderné zbraně v SSSR. Důvod těžby v Československu. Rozbor vyjednávání při přípravě bilaterální smlouvy o těžbě uranu. Výklad důvodů, proč nakonec Sověti odstoupili od požadavku vzniku společného podniku. Pozice ministra Laušmana ukázaná na náčrtu celkové situace Třetí republiky a snahy sociální demokracie. Doložení jednostranné výhodnosti spolupráce na otázkách fungování a vyjednávání společné komise. Ukázání dalšího zajímavého aspektu

těžby - využití pracovních sil zajatců a dalších nedobrovolných sil. A také neefektivity uranové těžby v Československu

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

- 1) Raasch, Erwin. Wismut – Z deníku havíře, in: Zářící minulost. Sověty ovládaná těžba uranu v sasko-českém Krušnohoří po druhé světové válce. Příspěvky z česko-německého semináře konaném v Oblastním muzeu v Chomutově 31. 3. 2005.
- 2) Staněk, Tomáš: Němečtí váleční zajatci v českých zemích 1945–1950: Nástin vybraných problémů. Slezské zemské muzeum v Opavě, Opava 2011
- 3) Böss, Otto, Die deutsche Kriegsgefangen in Polen und die Tschechoslowakei, Verlag Ernst und Werner Gieseking, Bielfeld, Mnichov, 1974
- 4) Kaplan Karel, Pacl Vladimír, Tajný prostor Jáchymov, Actys, České Budějovice, 1993
- 5) Bártík, František, Tábor Vojna ve světle vzpomínek bývalých vězňů, Vyšehrad, Praha, 2008
- 6) Dvořák Tomáš: Těžba uranu versus „očista“ pohraničí. Německé pracovní síly v Jáchymovských dolech na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století. Soudobé dějiny, 2005/3-4, str. 626-671
- 7) Pluskal Oskar: Poválečná historie jáchymovského uranu, elektronický zdroj, <http://www.hornictvi.info/histor/lokality/jachym/JACHYM2.htm> (25/1/2013, 16 15)
- 8) Jančík, Drahomír, Vývoz československého uranu do Sovětského svazu v letech 1946-1959, Acta oeconomica Pragensia 2007/7, str. 195-208
- 9) Von Arburg, Adrian, Zwischen Vertreibung und Integration Tschechische Deutschenpolitik 1947-1953, Mezi odsunem a integrací, Československá státní politika vůči zbylým Němcům, 1947-1953 dis. práce, UK, 2005
- 10) Kaplan Karel, Špiritová Alexandra, ČSR a SSSR 1945-1948 : dokumenty mezivládních jednání, Doplněk Brno 1996

Podpis studenta a datum

Schváleno

Datum

Podpis

Vedoucí bakalářského semináře

Garant oboru

Obsah

ÚVOD

1. Kontext doby

1.1. Dopad útoku na Hirošimu

1.2. Počátky sovětské produkce

1.3. Hrubý nástin politické situace Třetí republiky

2. Vývoj československo-sovětských vztahů

v otázce těžby

2.1. Situace v zestátněné Jáchymovské těžbě po válce

2.2. Anexe a vyjednávání o dohodě na podzim 1945 llds

2.3. Schválení dohody

2.4. Řízení těžby podle Dohody

2.5. Cenový dodatek Dohody – protokol

3. Další souvislosti československé těžby uranu

3.1. Uranová „horečka“ .

3.2. Souhrnná zjednodušená bilance uranové těžby

3.3. Řešení nedostatku pracovních sil

ZÁVĚR

SUMMARY

POUŽITÁ LITERATURA

SEZNAM PŘÍLOH

PŘÍLOHY

Úvod

Jednou ze zcela zvláštních forem spolupráce poválečného Československa a Sovětského svazu byly dodávky uranu. Otázka, zda probíhaly za vazalských a nerovných podmínek, byla kladně zodpovězena již na počátku 90. let XX. století. Tato práce má částečně rozšířit popis některých méně známých souvislostí této spolupráce, zaměřit se na počáteční pozici Československa ve spolupráci při dodávkách uranu do SSSR jednak ještě před podpisem výše uvedené smlouvy, a dále pak v prvních poválečných letech 1945 – 1950.

První otázkou je, zda Sovětský svaz při přípravě smlouvy o spolupráci s Československem ohledně dodávek uranu na podzim 1945 byl pouze diktující stranou (tuto pozici mu zajišťovala m.j. přítomnost jeho vojsk na čs. území), či zda byl také ochoten akceptovat některé požadavky vlády Československa. S touto otázkou souvisí také pozadí zvláštní úpravy formy podniku zajišťujícího těžbu. Bylo totiž výrazně odlišné od jiných zemí: ve většině vznikl Sověty zcela ovládaný společný podnik. Proč k této situaci došlo? Projevili se někteří vrcholní představitelé Československa v době vyjednávání odvážněji? Souviselo to s jejich politickým profilem, anebo šlo o ústupek sovětské strany? Při této příležitosti bude také položena podotázka, do jaké míry byl poválečný režim Československa do r. 1948 ještě demokratický.

Dále se budu snažit ukázat, jak po podpisu smlouvy pokračovalo další řízení těžby, které měla zásadně ovlivňovat společná čs. – sov. komise. Byla komise ku prospěchu obou stran? Přinášela nové nápady ke zlepšení pozice dodavatele, nebo ji zcela ovládl odběratel a stala se formálním orgánem?

A posledním okruhem témat je otázka popisu některých zatím méně diskutovaných aspektů těžby. Projevila se specifika těžby uranu natolik, že jejím důsledkem byly mimo dnes už dostatečně rozebrané problematiky Tábory nucených prací také nějaké další negativní dopady na život obyvatelstva? Na region, na ekonomiku státu?

Ve své práci budu především kompilovat různé texty a prameny. Pro zodpovězení prvního okruhu otázek budu stavět oproti obecnému politickému pozadí (zejména v popisu situace na sovětské a československé straně) konkrétní kroky jedné a druhé strany během přípravy československo-sovětské smlouvy o těžbě uranu. A dále také krátce po rozběhu této spolupráce. A to pokud možno i v personifikované podobě. Tento přístup by měl alespoň částečně odhalit hledané politické či osobní motivy.

Pro zkonstatování a zhodnocení dopadů těžby (z pohledu Československa) se pokusím z nashromážděných ekonomických dat doložit ekonomickou (ne)výhodnost těžby uranu v rozsahu, na který čs. strana přistoupila. A také ukázat některé další podivnosti organizace těžby; konkrétně půjde o řešení personální otázky nasazením nedobrovolné pracovní síly. Jak již výše zmíněno: nebude se tento rozbor týkat nasazení politických vězňů v Táborech nucených prací.

První zásadní práci k tématu těžby uranu byla kniha autorů Karla Kaplana a Vladimíra Pacla „Tajný prostor Jáchymov“, která se stala, jak vyplývá z náhledů do pramenné literatury novějších prací, základem téměř všech dalších děl týkajících se historie těžby uranu. Dobové poslání – rozebrat pozadí vzniku Táborů nucených prací jistě splnila¹, ale jejím problémem – z dnešního pohledu – je faktické rozdělení knihy na dvě téměř nesourodé části. Zatímco Kaplan se věnuje práci s historickými dokumenty, Pacl popisuje fungování Táborů nucených prací. V knize není uvedena podrobnější politická souvislost s aktuálním politickým vývojem jak na československé, tak na sovětské straně, poměrně kusé jsou ekonomické údaje a otázka využití německé pracovní síly je zmíněna spíše okrajově.

Práce Oskara Pluskala „Poválečná historie jáchymovského uranu“ a zejména pak Prokopa Tomka „Československý uran 1945-1989; Těžba a prodej československého uranu v éře komunismu“ uvedené mezery v mnohém zaplňují. Jak Pluskalov, tak Tomkova práce obsahují velké množství ekonomických údajů, které posloužily k analýze ekonomické efektivity těžby². Postrádá však politický rozměr vztahu Sovětů k uranu, zhodnocení pozice účastníků politických jednání, např. ministra průmyslu Bohumila Laušmana. Je především historií jednoho průmyslového odvětví vhodnou pro

¹ např. jako podklad práce Bártika, cit. dílo

² Další díla Oskara Pluskala jsou ohledně technické stránky těžby ještě podrobnější. Např. Pluskal, Surovinové zdroje, cit. dílo. Budoucímu čtenáři se zájmem o technická data těžby odkazují na v posledních letech se neustále rozvíjející elektronické zdroje univerzity v Chemnitz.

národohospodářské specialisty. Zcela svébytnou částí (Kapitola V.) práce Prokopa Tomka je otázka vztahu Státní bezpečnosti a uranové těžby, která by si zřejmě zasloužila dalšího rozpracování. Bohužel, nikde jinde jsem se ho zatím nedobral. Otázku německých pracovních sil Tomek i Pluskal zmiňují spíše okrajově.

Přesným opakem je pak skvělá Dvořáková práce „Těžba uranu versus „očista“ pohraničí. Německé pracovní síly v Jáchymovských dolech na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století.“, která hutným způsobem popisuje několikere využití německé pracovní síly různého původu. Dvořák se věnuje také sociálním a demografickým otázkám, dopadu těžby na region a vyslovuje uranové těžbě krutý odsudek. Naopak marginální je v této práci ekonomický rozbor, nevěnuje se dalším etapám vývoje uranové těžby. Chybí personifikace některých rozhodnutí.³

Moje práce je strukturována do tří základních bloků: Na počátku vlastní statě je uveden důvod horečného zájmu Sovětů, stručně popsána politická situace poválečné Třetí republiky a politické pozice některých jejich představitelů, zejména ministra průmyslu Bohumila Laušmana. Ve druhé části je rozebrán dramatický vývoj jednání před podpisem tajné smlouvy o dodávkách uranu, další vývoj těžby a její organizace krátce po počátku spolupráce a jsou ukázány základní trendy chování politiků: buď vyhovět Sovětům, nebo se pokoušet vybojovat alespoň dílčí ústupky ve prospěch Československa. Je ukázána postupná degradace fungování společné sovětsko-československé komise a marná snaha odborné veřejnosti blokovat část uranu pro československý mírový výzkum. Třetí část se věnuje nejprve základním ekonomickým aspektům těžby: ceně suroviny, vyvolaným nutným investicím, či dotacím, a poté jednomu zcela specifickému problému těžby uranu v Jáchymově: zajištění pracovních sil z německy mluvícího obyvatelstva při odsunu, či po něm, anebo válečných vězňů před jejich repatriací. Většina statistických a ekonomických údajů k této části je převzata, grafy v příloze, které jsou z těchto dat vytvořeny, jsou originálem a slouží pouze jako ilustrace třetí části statě.

³ Zcela bezprecedentní pro informace o válečných zajatcích jsou informace v dílech Otty Boseho (cit. dílo) a von Arburga. V současnosti vzniká další dílo von Arburga o aspektech německého odsunu. K datu mojí práce se mi zatím nepodařilo název titulu zjistit.

1. Kontexty doby

1.1. Dopad útoku na Hirošimu

Hlavní síly II. sv. války již v jejím průběhu předpokládaly, že by se jaderná fyzika mohla vojensky využít, ale jen Spojené státy tento záměr zvládnuly, když využily na základě smlouvy výzkum Britů.⁴ Ostatní z důvodů nedůvěry vůdců a (nebo) nedostatku finančních prostředků jaderný výzkum odsouvaly.⁵

11. února 1943 podepsal Stalin interní dokumenty k „organizaci atomových prací pro vojenské účely“ s cílem dohnat zhruba dvouleté zpoždění za americkým výzkumným projektem Manhattan. S koncem války se práce rozběhly ještě více.

I přesto, že válku vyhrály konvenční zbraně,⁶ zapadal jaderný útok na Japonsko do nových strategických postupů.⁷ A byl také náležitě propagandisticky využit.⁸ Státní tajemník Byrns utvrzoval prezidenta Trumana, že na USA leží hlavní zodpovědnost za osud světa a že mohou dále se Sověty vyjednávat již z pozice síly „...s bombou a dolarem v kapse...“ První americké myšlenky použití jaderné zbraně proti SSSR vznikly v generálním štábu USA již na podzim 1945 a v srpnu 1946 byly dokončeny detaily plánu pro případ jaderné války se Sověty.⁹

Reakce druhé strany odpovídala témuž: Přestože reakce oficiálních sovětských míst byla „zdrženlivá“¹⁰, Kreml ve skutečnosti po Hirošimě „zastínil atomový hřib“. Stalinova dcera, která otce navštívila na „dáče“ po dlouhé době shodou okolností právě v den, kdy se dozvěděl podrobnosti o prvním jaderném útoku Američanů, vzpomínala,

⁴ Dohoda GB-USA ze srpna 1943 ve věci tzv. „Trubkových slitin“, jak se krycím názvem jmenovala, vznikla během jednání v Quebecu a Sověti se o ní neměli dozvědět (cit. sml. „Governing collaboration...“). Ještě ve svých pamětech z r.1952 Winston Churchill krycího názvu používá, neboť byla nadále předmětem utajení.(Churchill V. str. 94)

⁵ Japonský jaderný výzkum skončil po amer. náletu na laboratoře v r. 1944. (Overy, str. 244), německý byl redukován v r. 1942 kvůli penězům a posedlostí Hitlera „zázračnými zbraněmi“ V1 a V2. (Overy, str. 245)

⁶ I bez jaderných výbuchů se Japonsko chystalo k poměrně brzké kapitulaci. (Overy, str. 251, 136)

⁷ Novým krutým taktickým prvkem bylo plošné bombardování civilního sektoru. Myšlenka z poloviny 30. let 20. st. pocházela od RAF; cílem bylo podlomit obyvatelstvo protivníka. Svrhnutí jaderných pum na japonská města bylo pouze pokračováním této taktiky. (Overy, str. 117)

⁸ Pro vyšší mediální efekt byla z amer. konvenčního bombardování od května 1945 vyňata města Kjóto, Hirošima a Niigata. (Overy, str. 126)

⁹ Zubov, str. 198

¹⁰ Holloway, str. 150

že „všichni byli znepokojeni a otec mi věnoval jen málo pozornosti.“¹¹ Postřehy válečného zpravodaje Werta popisují nálady Moskvy obdobně: „Novinka uvrhla všechny do deprese. Nade vši pochybnost bylo jasné, že do politiky světových mocností vstoupil nový faktor; bomba představuje hrozbu pro Rusko a někteří pesimisté, se kterými jsem ten den hovořil, pochmurně poznamenali, že zoufale těžké vítězství nad Německem se nyní ukazuje v podstatě bezcenné.“¹² Stalinem dobyté pozice se najednou zdály ohroženy. „V anektovaných částech Pobaltí, Západní Ukrajině, v Polsku i Rumunsku vedly zprávy o Hirošimě k nadějím, že USA brzy vyhlásí válku sovětskému komunismu a svrhnu bombu na Kreml.“¹³ Sovětský vůdce rozhodl bez otálení o dalším rozšíření jaderného programu.

1.2. Počátky sovětské produkce

Špionážní pozadí získávání informací o americkém výzkumu Sověty, počáteční nedůvěra Stalina k jadernému výzkumu, případně další okolnosti počátků sovětského jaderného výzkumu z období války jsou dnes již dostatečně zmapovány.¹⁴ Zlomem se stalo datum 20. srpna 1945, kdy byl narychlo ustaven „Zvláštní výbor při Státním výboru obrany SSSR“, který řídil „všechny práce k využití vnitroatomové energie uranu“.¹⁵ Předsedou se stal poněkud překvapivě nechvalně proslulý šéf tajných služeb, ministra vnitra Lavrentij Berija, byť do té doby za jaderný program odpovídal ministr zahraničí Vjačeslav Molotov.¹⁶ Z toho bylo možno soudit na mimořádnou závažnost otázky.

Pro úspěšný vývoj zbraně byly stěžejním problémem suroviny. Za zmínku stojí, že ještě začátkem r. 1945 měl sov. výzkum k dispozici jediný kilogram čistého uranu,¹⁷ přičemž odhad minimálního množství pro dokončení výzkumu a sestrojení bomby byl jedna tuna.¹⁸ A ta vznikne úpravou rudy v objemu o dva řády vyšším.

¹¹ Zubov, str. 199, Holloway, str. 151

¹² Wert, str. 925

¹³ Zubov, str. 199

¹⁴ Např. Haloway, str. 121-127

¹⁵ Haloway, str. 137,

¹⁶ Zubov, str. 199

¹⁷ Zubov, str. 200

¹⁸ Karlsch, Zeman, str. 105

Tým akademika Kurčatova, šéfa výzkumu, získal v lednu 1946 definitivní požehnání sovětského vůdce pro dokončení vývoje jaderné zbraně. Podpora dokonce předčila skromné očekávání vědců¹⁹; Stalin nařídil podpořit výzkum s „širokým rozmachem“.²⁰ Dosavadní výzkum se záhy proměnil v samostatný vědecko-vojensko-průmyslový komplex. Bylo mu podřízeno mnohé z chodu státu a byly pro něj obětovány dostupné rezervy. Vznikly nové instituty, byly otevřeny nové vzdělávací programy. V r. 1946 byla podpora jaderné fyziky ze státního rozpočtu ztrojnásobena, odměny vědců se zvýšily pětkrát.²¹ Během let 1946-48 bylo do programu postupně vrhnuto 300 tisíc „otrockých pracovních sil z gulagů“ a vyslány desítky geologických expedic, které hledaly zásoby uranu „od Vladivostoku po Aš.“²² Jenže to vše se teprve rozbíhalo a Sověti potřebovali pro pokračování výzkumu uran okamžitě, v utajení, od spolehlivého spojence, nebo, ještě lépe, od podniku založeného se spolehlivým spojencem.

Ohledně rychlosti dodání byla v srpnu 1945 situace ve své podstatě jednoduchá. Jak bude později ukázáno, navštívila sovětská delegace 27. srpna 1945 tři jáchymovské důlní závody a ty se ukázaly v danou chvíli jedinými na území formujícího se sovětského bloku, které mohly uran ihned produkovat. Zpoždění obnovy těžby po válce v Sasku proti Jáchymovu bylo v řádu měsíců, někdy je uváděn dokonce rok a půl. Uran bylo možno prakticky ihned dobývat také v dolech čínské provincie Sin-ťiang spadající v té době pod správu Sovětského svazu, ale národnostně neklidná situace, středověké technické vybavení a chybějící dopravní infrastruktura to znemožňovaly.²³

Z pohledu organizačního chtěli Sověti při těžbě uranu mimo své území jednotně prosazovat výše zmíněný princip společného bilaterálního podniku. Tak tomu bylo v Sofii, poté v Sovětské okupační zóně v Německu (tam vznikl nejprve dokonce podnik čistě sovětský a společný až v 50. letech). Další společné firmy byly dočasně zřízeny v Rumunsku, či Maďarsku (tam vznikaly mj. také na základě využití článků spojeneckých dohod o postupu v poražených zemích) anebo v Polsku. Německý podnik jako jediný vydržel až do r. 1990. V ČSR však Sověti narazili; společný podnik nevznikl.

¹⁹ Haloway, str. 175

²⁰ Zubov, str. 200

²¹ Zubov, str. 201

²² Uran objevený v Bulharsku r. 1944 byl prozatím nepřístupný. Tádžikistánské ložisko taktěž. (Pluskal, Surovinové zdroje, str. 22)

²³ Národnostně složitě území bylo nakonec v r. 1949 předáno Číně. Ta zde těžbu uranu obnovila pouze krátce v 70. letech. (Dubrovska, str. 189)

Na tomto místě krátce předběhneme pozdější podrobný rozbor ohledně počátků těžby uranu a položíme otázku, proč v Československu došlo k této anomálii.

Karel Kaplan, od něhož konstatování přebírají další autoři,²⁴ dává tento fakt do souvislosti výhradně se zestátněním, znárodněním, a s pozicí komunistů. Respektive s tím, že Stalin nechtěl postavit české komunisty do svízelné situace, kdy by museli prosazovat něco, co se přičilo aktuálnímu vnitropolitickému trendu.

Jenže s tímto závěrem lze souhlasit jen částečně; je možno vyslovit tři pochybnosti. Poprvé: právě na příkladech z Rumunska (1946), či Maďarska (1947) lze uvést, že ani tam nebylo založení společného podniku radostným objímáním, ale přesto k němu - po nátlaku Moskvy – došlo. Podruhé: pozice českých komunistů – jak bude ukázáno v dalším textu – nebyla pro Stalina tou absolutní prioritou. Pokud by společný podnik chtěl prosadit, neohlížel by se na ně. Možná mu více než na Gottwaldovi záleželo na pozici Beneše, na západě uznávaného demokrata. A nakonec: deklarované priority silně levicových kabinetů Fierlingera i Gottwalda – zestátnění, trestání zrádců, rychlý odsun, deportace zajatců mimo naše území, či národnostní pojetí státu – se zdály být nepřekročitelné jen zdánlivě. I zde ukáže další rozbor, že vláda mnohé své priority při prosazování těžby uranu na Jáchymovsku sama několikrát porušila. Příkladem mohou být výjimky z odsunu Němců, privilegia poskytnutá některým válečným zajatcům, či výjimky z akce Rozptyl (kapitola 3.).

Lze tedy vyslovit oprávněnou domněnku, že by k založení společného podniku po delším nátlaku nakonec mohlo dojít; naše vláda by zřejmě Moskvě ustoupila. Opuštění vyjednávací pozice Sověty muselo tedy být dle mého způsobeno ještě jiným faktorem – a to spěchem. Rychlost dodávek uranu byla zřejmě onou absolutní prioritou.

Zpracování uranu v SSSR bylo směřováno do Čeljabinské oblasti, kde Kurčatov navrhl vybudovat zpracovatelský závod „na zelené louce“ (respektive v lese) a později instaloval první průmyslový reaktor. „Ospalé městečko Sarov se 3 tisíci obyvatel se přeměnilo na supertajné atomové město Arzamas-16 (pro západní rozvědky Los Arzamas)... a na 45 let zmizelo z map.“²⁵

Případný neúspěch programu by znamenal pro členy výzkumu sankce, Berija údajně „ručil hlavou“. V zákulisí Kremlu se šeptalo, že vystoupení Molotova v listopadu 1947, kdy oznámil oficiálně jménem vlády, že Sověti již mají jadernou

²⁴ Kaplan, Pacl, str. 89, obdobně Tomek, str. 3 a násled.

²⁵ Hloušek, str. 136

zbraň, což v danou chvíli nebyla pravda, ale bluf, bylo – mimo jiné – také malou vendetou Berijovi za jeho převzetí Zvláštního výboru.²⁶ Tlak na dokončení zbraně byl tímto prohlášením ještě umocněn a navíc, jak vyplývá z dalšího textu, měl vliv na těžbu uranu u nás.²⁷

Sovětský svaz provedl 29. srpna 1949 úspěšně první jaderný pokus.²⁸ Špičky vývoje obdržely odměny, které dosáhly pro běžného sovětského občana astronomických výšek. Od statisíců po miliony rublů. Vědcům byla propůjčena vysoká státní vyznamenání a jejich rodiny žily v luxusu. Obdržely osobní vozy, chaty; pro jejich děti byly vytvořeny mimořádné studijní možnosti. Nejznámějším bonusem pak bylo doživotní právo bezplatné dopravy jakýmkoli veřejným dopravním prostředkem.²⁹

Stalina však úspěch neuklidnil, spíše naopak. Údajně se obával preventivního úderu Spojených států³⁰, které disponovaly násobným arzenálem. Proto rozkázal navýšit plán výroby, a tím pádem i plán dodávek uranu. Navýšení bylo tak razantní, že – jak bude ukázáno právě na čs. příkladu z přelomu let 1949/50 - bylo nad síly dodavatelů.

Od poloviny 50. let se těžbou uranu zabíraly již mnohé země světa, stal se komerční komoditou, ztratil na své výjimečnosti a jeho ceny poklesly. Sověti nadále odebírali výhradně od svých vazalů, u nichž u všech produkce dále stoupala. Tento fakt, společně s poukazem na světové ceny, umožnil sovětskému zákazníkovi tlačit dodavatele k nižším cenám. Jako závěrečná poznámka k této kapitole tak může posloužit konstatování, že nejhůře se s novým trendem na konci 50. let popasovalo právě Československo, v němž si uranová lobby nechtěla připustit konec prodělečné těžby a prosadila nejprve zvýšení investiční podpory od státu a od 60. let pak přímé dotování ztráty na dalších 25 let. Sověti by se přitom v té době již bez našeho uranu zřejmě obešli.

²⁶ Jančík, str. 197

²⁷ Zubov, str. 204

²⁸ Datum je považováno za jeden ze zlomových bodů studené války. Britové první jadernou zkoušku provedli až v roce 1952, Francie v r. 1960. (Hloušek str. 168).

²⁹ Zubov, str. 203

³⁰ SSSR se nechtěl úspěchem veřejně chlubit, ale zprávy se díky špionáži mladých radioamatérů bleskově roznesly do světa. (Zubov, str. 204)

1.3. Hrubý nástin politické situace Třetí republiky

V obecném povědomí se ztotožňuje Vítězný únor s počátkem doby nesvobody v Československu. Období před tímto datem, tedy poválečná „Třetí republika“, je pokládáno za poslední etapu svobodného státu masarykovského stříhu. Na řadě faktů však lze ukázat, že je to hodnocení poněkud povrchní. Než budou činy politických vůdců této doby ukázány na detailu týkajícím se vyjednávání o dodávkách uranu, připomenu v první části této kapitoly některé aspekty Třetí republiky, které budou pro uranovou těžbu důležité. A ve druhé pak také pozici sociálních demokratů, zejména jejich „druhého muže“ Bohumila Laušmana.

Právní statut předválečného Československa založeného na ústavě z r. 1920 byl po skončení II. sv. války obnoven jmenováním vlády na základě dohody politických stran v Moskvě v březnu 1945 a pozdější existencí bez voleb nominovaného Prozatímního národního shromáždění³¹. Byly povoleny pouze čtyři politické strany (v českých zemích), z nichž tři se hlásily k myšlenkám sociálního státu, či přímo socialismu.

Hlavní novinkou na politické scéně byl přesun komunistů z okraje politického spektra (10% volebního zisku v r. 1935) na výsluní (okolo 38 % v r. 1946). Mimo plamenných výzev k obnově rozvráceného hospodářství, či potrestání zrádců a kolaborantů, se nejvíce skloňovalo téma znárodnění a posilování moci státu. Nešlo o úplnou novinku, na zvyšování státních zásahů do ekonomiky se shodovaly ve svých programových prohlášeních již také všechny předválečné koaliční vlády počínaje rokem 1935. Nicméně teprve nyní se přešlo od slov k činům. Československo nebylo osamoceným ostrůvkem, obdobné nálady se přehnalý celým kontinentem.³²

V zahraniční politice i ekonomice se přecházelo na orientaci směrem k Sovětskému svazu, obdivovanému vítězi války, osvoboditeli. Zhoršení jeho vztahů k západním spojencům nikdo neřešil; všichni se domnívali, že nastává dlouhá perioda

³¹ Zákon č. 121/1920 ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky, byl potvrzen za současného odmítnutí předpisů přijatých v době nesvobody a potvrzení dekretální pravomocí prezidenta 28. října 1945. (Zimek, str. 103-106),

³² Winston Churchill, symbol vítězství, byl poražen v r. 1945 labouristy nejen proto, že se více věnoval zahraniční než vnitřní politice, ale také proto, že voliče lákaly socializační, levicové modely. (Churchill VI. str.567-9, 642-3)

celosvětové mírové spolupráce. Tyto nálady v podstatě odpovídaly tzv. „konvergenční teorii Edvarda Beneše“, tedy myšlence spojení „kapitalistického“ a „socialistického systému.“ Zároveň přetrvávala klamná naděje, že se nemůže opakovat Mnichov, či jemu podobná katastrofa, že Československo je nyní ve světle reflektorů na hlavním jevišti. Jenže situace byla jiná: ač to většina demokratů v r. 1945 nechtěla vidět, „ve vznikajícím bipolárním světě posilovaly západní mocnosti svou odpovědnost ve zcela jiných částech světa.“³³ Ani v tomto jsme nebyli výjimkou. Řada západních politiků se také, stejně jako Edvard Beneš, domnívala, že dojde k postupné demokratizaci sovětského režimu i komunistických stran.³⁴

Stalinovo blahosklonné chování vůči středo a východoevropským demokraciím a brzdění jeho „nepočtených emisarů v těchto zemích“³⁵ v jejich snahách o ustavení komunistických režimů mělo hlubší strategický význam a jeho rozbor je nad rámec této statě. Pro další výklad je důležitý fakt, že Stalin podporoval iluze o vlastních cestách jednotlivých zemí za údajně spravedlivější společností, podporoval úvahy o demokratickém socialismu (či socialistické demokracii) a již zmíněnou teorii konvergence: Beneš byl jednou z karet při mezinárodních jednáních.

Pozdější rozklady středoevropských demokracií nastaly kombinací působení vnitřních sil a Moskvy. Také v Československu se od války do Února rychle změnila společenská nálada směrem k politickému střetu. Postačila k tomu „sada připravených konfrontačních akcí: milionářská dávka, atentát na tři ministry, kampaň kolem tzv. banderovců, nechanická Selská jízda, mostecká aféra a slovenská krize.“³⁶

Z pohledu personálního se pro poválečné uspořádání (a také pro budoucí výklad ohledně obchodu s uranem v této stati) ukazuje důležité druhé exilové centrum v Moskvě. Zde působila většina komunistických politiků v čele s Klementem Gottwaldem, a také vyslanec Zdeněk Fierlinger a někteří další sociální demokraté. Bohumil Laušman byl v Londýně, ale díky své „dobrodružné povaze“ se dostal jak na různá válečná bojiště, tak na několik měsíců i do Moskvy (druhá polovina r. 1942).

Gottwald se v Moskvě na poválečné období pečlivě připravoval. Cílem byl rozvrat předmnichovského politického a ekonomického systému a nárůst příznivců

³³ Rataj, Houda, str. 25-26.

³⁴ Encyklopedie ČSSD, heslo Beneš Edvard

³⁵ Fajmon, Balík, Hloušková, str. 25, str. 89, Véber 114,

³⁶ Veber, str. 114, Doležalová, str. 6

takových změn. Druhému úkolu byla podřazena také nutnost obsadit klíčové pozice ve státním aparátu³⁷ a získat alespoň částečně na svou stranu prezidenta Beneše.

Zajímavostí Gottwaldova moskevského období je, že přímého slyšení u Stalina se mu dostalo po dlouhé marné snaze od roku 1938 až v lednu 1945. Setkání trvalo nezvykle dlouho – šest hodin – a obsahovalo mimo zásadního územního nároku SSSR na Podkarpatskou Rus řadu detailních dohod o společném postupu a návodů k dalším politickým akcím. Dohodnuto bylo například složení budoucí vlády, odsun Němců nebo postavení Slovenska. O těžbě uranu v Československu nepadla jediná zmínka.³⁸ Sovětský vůdce apeloval na dohodu s Benešem, kterého si prý „zjevně vážil.“³⁹

I přes Stalinovu opatrnost ve vztahu ke Gottwaldovi to byl právě on, kdo měl rozhodující vliv na československo-sovětskou smlouvu z prosince 1943 na moskevské straně exilu⁴⁰ anebo také na detailní návrh Košického vládního programu a složení prvního kabinetu. Komunisté na jednání v březnu 1945 v Moskvě představitele londýnského exilu podle všeho zaskočili a Gottwald při sestavení vlády zdvořile zopakoval své odmítnutí již dříve nabízené funkce premiéra. Prosadil do ní Fierlingera.

Zdeněk Fierlinger, dosavadní velvyslanec v Moskvě, byl díky své funkci dobře obeznámen se členy londýnského exilu (s některými se dostával do sporu), znal osobně Stalina (setkal se s ním během války dokonce několikrát) a patřil k levicovému křídlu sociální demokracie. Již tehdy se zmiňoval o sblížení s komunisty⁴¹ a i přes minimální politickou zkušenost vyhovoval Gottwaldovi také díky své ješitosti a politické ohebnosti.⁴² Jak bude ukázáno právě na příkladu pozdějšího vyjednávání podmínek čs. – sov. dohody o těžbě uranu, byl výrazně prosovětsky naladěný a – byť to není zcela prokazatelné, - zřejmě byl v pravidelném kontaktu s NKVD. Nicméně v době svého působení v Moskvě se otázkou uranové těžby či jaderného výzkumu nikdy nezaobíral. Sovětům však schválil podmínky pro působení jejich armády na osvobozeném území, včetně „trofejních pravidel“ na našem území. Co bylo německé, mělo být sovětské.

Trofejní chování Sovětské armády na našem území se řídilo tajnou smlouvou z Moskvy z 30. března 1945, podepsanou právě Fierlingerem. Řešila poválečný pobyt

³⁷ Kaplan, Kronika komunistického Československa, Klement Gottwald a Rudolf Slánský, str. 25

³⁸ Kaplan, Kronika komunistického Československa, Klement Gottwald a Rudolf Slánský, str. 28

³⁹ Stalin se v pozdějším důvěrném hovoru s prezidentem Benešem 28. března 1945 svěřil se svým nevysokým míněním o čs. komunistech. Kaplan, Kronika komunistického Československa, Klement Gottwald a Rudolf Slánský, str. 29

⁴⁰ Na londýnské straně to byl právě Bohumil Laušman. Burešová, Trapl, str. 17

⁴¹ Podrobněji bude o vývoji v sociální demokracii pojednáno ještě později.

⁴² Kaplan, Kronika komunistického Československa, Klement Gottwald a Rudolf Slánský, str. 30

sovětských vojsk a jeho úhradu a také otázku trofejního majetku. Zajímavostí je, že v momentě jejího podpisu ještě Fierlinger nebyl premiérem, byť je ve smlouvě tak titulován. O smlouvě byla vláda informována dodatečně a zpětně o ní hlasovala, přestože žádný ratifikační dodatek, který by k tomu opravňoval, neobsahovala.⁴³ Také v této smlouvě není o těžbě uranu žádná zmínka.

Shrnuto: Bez obsáhlejšího rozboru je velmi obtížné říci, zda Třetí republika byla, či nebyla demokratická. Politika zestátnování a plánování ve společnosti rezonovala, v Československou dokonce mnohem více než v sousedních východoevropských zemích. Další vývoj mohl někdo jen těžko předpokládat, přesto lze v dobových vystoupeních politiků jen obtížně najít hlasy, které by šly proti proudu, které by měly odvahu jednoznačně odsoudit tehdejší dění. A když už se našly, jsou z dnešního pohledu poněkud pomýlené.⁴⁴ Aniž by se tedy politici až tak obávali budoucnosti, chovali se levicově a z dnešního pohledu populisticky zřejmě proto, že to tak vesměs cítili. Komunisty řízený silový aparát měl již tehdy nasazené uši a oči téměř všude, nicméně vyjevení jiné než většinové vůle nevedlo nutně k represím. Nejlépe snad vystihuje dobu 1945-1948 označení „limitovaná pluralitní demokracie“.⁴⁵

Bohumil Laušman vykonával v obou Fierlingerových stejně tak jako v první Gottwaldově vládě funkci ministra průmyslu. Je považován za hlavní motor znárodnovacích procesů klíčového průmyslu a bankovníctví.⁴⁶ Neměl ekonomické vzdělání a rozsah znárodnění byl daleko za rámeček jeho kompetencí. Měl ale relativně šťastnou ruku na spolupracovníky, práce na znárodnění běžela obrovským tempem.

Laušman usiloval marně o vstup do vlády již v exilu. Pod vlivem názorů Fierlingera vytvářel opoziční skupinu,⁴⁷ snažil se sblížit s komunisty v Londýně a další spolupráci s kabinetem bojkotovat. Fierlinger však takový bojkot považoval za netaktický a nakonec jej k externí spolupráci s kabinetem přesvědčil.

Laušmanova nominace do Vlády Národní fronty zaskočila i mnohé spolustraníky. Jeho členství však podporovala Moskva, a díky tomu, že se od roku 1941

⁴³ Kaplan, Špiritová, str. 119 a násl..

⁴⁴ Hanuš, str 240-4

⁴⁵ Jančík, Kubů, str. 376

⁴⁶ Fajmon, Balík, Hloušková, str.73,

⁴⁷ Horák, str. 175

nebál vystupovat v exilovém rozhlasu pod svým jménem, byl znám i doma. Jeho válečná popularita po návratu do vlasti, mj. i díky kompetenci ministra „znárodnění“, vzrostla ještě více. Byl dobrým řečníkem, rozuměl propagaci.

Programově se na jaře 1945 odkazoval na stranickou linii předválečné sociální demokracie. Osmnáctý sjezd v roce 1937 ztotožnil hospodářskou demokracii se socialismem. Usilovala o budoucí „sociálně hospodářské plánování“ nejen ve státní, ale i v soukromé sféře, či úvěrové politice. „Případné syndikáty mohou existovat pouze za účasti zaměstnaneckých a spotřebitelských organizací“. Ve zbrojařství je nutná státní kontrola a „zachycení nadměrných zisků“ státem.⁴⁸

Po obnovení činnosti Československé sociální demokracie na konci války postoupila strana ve vizích znárodnění ještě dále než komunisté.⁴⁹ Zdálo se, že ti se k problematice znárodnění příliš nehrnou. Když například 15. května 1944 psal Gottwald v Československých listech v Moskvě o některých opatřeních na budoucím osvobozeném území, ke znárodnění se vůbec nevyjádřil. Stejně tak Rudolf Slánský o pár týdnů dříve. Jeho interní vnitrostranická doktrína k poválečnému uspořádání měla jako hlavní tezi uchopení moci. Znárodnění bylo v danou chvíli pro komunisty až druhořadé, zjevně nebyli na Laušmanovu iniciativu připraveni. Možná také proto, že nejbližší spojenc v řadách sociální demokracie Fierlinger během války podobný vývoj neavizoval. Dokonce ani v prvních týdnech svobody neměli v krocích vedoucích k velkému zestátnění jasno. Gottwald ve své dlouhé přednášce pro okresní a krajské funkcionáře strany 9. července 1945 neuvedl ke znárodnění žádné podrobnosti. Přiznal pouze, že „podnikáme první kroky“. Přitom v té době již Laušman svolal ustavující schůzi „Hospodářské komise pro znárodnění“ (proběhla 18. července 1945). Zjevně převzal v této věci iniciativu, připravoval veškerou znárodňovací legislativu a zpětně si dovolil kritizovat Košický vládní program. Byl podle něj v tomto směru prý „nejasný a neúplný.“ Přitom – paradoxně – znárodnění při snaze vložit jej do vládního programového prohlášení vetovali právě komunisté. Sociální demokraté by se na takovém bodu programu s národními socialisty nejspíše dohodli, veto by pak při hlasování o tomto bodu vládního programu zůstalo na lidovcích.⁵⁰

Jak velkého názorového posunu došla po válce obnovená sociální demokracie, ukazuje její dvacátý sjezd v říjnu 1945, kde se již sociální demokraté otevřeně přihlásili

⁴⁸ Doležalová, str. 33

⁴⁹ Rataj, Houda, str 22

⁵⁰ Fajmon, Balík, Hloušková, str. 55-57

k Marxovu vědeckému socialismu, a kde byl Laušman jedním z ideových tvůrců programu s hlavní tezí: „Průkopníkem nového společenského řádu je dělnická třída“.

V závěrech sjezdu byly schváleny úkoly směrem ke znárodňování, nebo združstevňování. Sociální demokraté trvali na „socializaci bez náhrad“, politickou formou vlády měla být lidová demokracie, a měl vzniknout tzv. „Národní blok pracujícího lidu měst a venkova“.⁵¹

Paralelně právě v době konání sjezdu už vláda projednávala teze znárodnění předložené ministrem průmyslu do meziresortního připomínkového řízení 24. srpna 1945. Laušman si postupně zajistil podporu celého kabinetu a pod tlakem veřejnosti nakonec získal i prezidenta.

Sám Beneš nebyl ze znárodnění tímto razantním způsobem nadšen a přivítal by pozvolnější cestu po etapách. Dekrety nakonec podepsal 24. října údajně také proto, že chtěl, podle svých slov, „vzít vítr z plachet komunistům a levicovým radikálům v sociální demokracii“. Takto už nemohli „mezi lidem udržovat revoluční náladu“. Laušmana považoval málem za skrytého komunistu. A to až do sjezdu r. 1947.

Jeho tajemník Feierabend později prezidentovy podpisy pod znárodňovací dekrety dával do souvislosti s politickým handlem – zvolením prezidentem na první schůzi parlamentu 28. října 1945.⁵² Faktem je, že ohromné veřejné shromáždění odborářů svolané sociálními demokraty a konané pod taktovkou Laušmana ve všech větších městech 25. října takto mohlo být uspokojeno. Prezident vystoupil před stotisícovými davy na Václavském náměstí; závěrečné slovo měl Laušman.⁵³

Důležitý pro další výklad je fakt, že jednání okolo znárodňovacích dekretů, volby prezidenta, stejně jako dohadování o termínu jarních voleb a ustavující schůzi Prozatímního národního shromáždění se časově krylo s vrcholem jednání okolo československo-sovětské smlouvy o dodávkách uranu. Tam poprvé proběhl větší střet Laušmana s Fierlingerem. Premiér měl nakonec navrch. Mimo jiné proto, že využíval obratně určitého zaneprázdnění dalších vrcholných představitelů.

Dobrý řečník Laušman si budoval pevnější pozici v sociální demokracii a postupně se odtáhl od komunistů, kteří cíleně zvyšovali napětí ve společnosti. To vyvrcholilo díky hospodářským potížím, suchu, aféře v Demokratické straně a dalším událostem ve druhé polovině roku 1947.

⁵¹ Program ČSSD str 14

⁵² Fajmon, Balík, Hloušková, str. 58

⁵³ Fajmon, Balík, Hloušková, str. 59

Na tzv. „Brněnském“ sjezdu v listopadu 1947 vystřídal Laušman ve vedení strany v tu dobu již zcela levicového Fierlingera. Nic nebyl Fierlingerovi platný hlavní referát, ve kterém plamenně hájil dosavadní práci a uváděl, že „hledáme vlastní cestu.“⁵⁴ „Zatímco dříve jsme se bránili revolučním útokům zleva, nyní budeme hledat svorníky ...opustili jsme systém koalice - opozice... Znárodnění znamenalo zbavit se tíhy zahraničního kapitálu. V praxi bychom měli postupovat v souladu s komunisty.“ Kritizoval Marshallův plán⁵⁵, obhajoval dohodu s KSČ⁵⁶ a v závěru upozornil, že „síly reakce Západu by se opět mohly obrátit proti východu.“⁵⁷

Na počátku sjezdu otisklo Rudé právo prohlášení levého křídla sociálních demokratů, pod kterým byly podpisy 18 vysokých funkcionářů v čele s Fierlingerem. Je dnes považováno za otevřené vyhlášení levé frakce a za další posun na cestě k Únoru.⁵⁸ Situace na sjezdu byla mimořádně důležitá, nechal si o ní detailně informovat Beneš, a pro komunisty ji mapovala tajná služba, která na ministerstvo vnitra předala informaci, podle níž je ze 318 delegátů „levicově“ smýšlejících 159, „pravicových“ 120 a „nejasného smýšlení“ 39.⁵⁹

Laušmanův rozhodný, byť umírněný přístup a kritika některých kroků KSČ na sjezdu zvítězily, byť rozhodující událost, která Fierlingera stála post, se odehrála již dříve, 11. září 1947. Tehdy část vedení sociálních demokratů v čele s Fierlingerem dojednala bez vědomí členské základny společný postup s KSČ. Veřejně deklarovala dohodu stran „v zájmu uklidnění současné rozbourané situace“ na společném požadavku zavedení mimořádné dávky na milionové majetky a nadměrné zisky⁶⁰.

Kupodivu Laušmanovi neubral na popularitě ani smutný konec jeho vize – projektu jakési středoevropské spolupráce s Polskem. Poslední setkání vrcholných představitelů obou zemí na toto téma se odehrálo počátkem léta 1947 v době, kdy jednak do Československa doputovalo pozvání k jednání o Marshallově plánu, ale kdy - hlavně - naše delegace cestovala do Moskvy, aby tam seznala, že možnost samostatného rozhodování naší země je definitivně podvázána.

⁵⁴ Fierlinger, str. 3

⁵⁵ Fierlinger, str. 22

⁵⁶ Fierlinger, str. 25

⁵⁷ Fierlinger, str. 29

⁵⁸ Fajmon, Balík, Hloušková, fotopříloha str. V. -1

⁵⁹ Fajmon, Balík, Hloušková, fotopříloha, str. V.-2

⁶⁰ Článek se jmenoval „První krok k uklidnění“ a reagoval na složitou situaci v zásobování obyvatel po katastrofálním suchu r. 1947.

V době únorové krize se Laušmanovi vyčítá, že zvláště ve chvíli obsazení Lidového domu milicemi 24. února selhal. Děni v té době bylo natolik nepřehledné a výklady se natolik různí, že není jednoduché vyslovit odsudek. Poměrně záhy po převzetí moci komunisty byl Laušman znovu vystřídán v čele strany Fierlingerem, byť s jeho spoluprací byli komunisté relativně spokojeni. Později byl ale již definitivně „uklizen“ mimo politický vliv. Krátkou, stodenní epizodu v Gottwaldově vládě vystřídal „zlatý padák“ v energetickém průmyslu na Slovensku.⁶¹ Slučovací sjezd ČSSD a KSČ už neabsolvoval, v roce 1949 se uchýlili do emigrace, komunistická rozvědka jej čtyři roky nato násilně vrátila zpět do republiky, byl odsouzen, zřejmě měl být součástí monstrprocesu se sociální demokracií, který se ale neuskutečnil. Amnestie na přelomu 50./60. let se ho netýkaly, zemřel ve vězení r. 1963.

2. Vývoj československo-sovětských vztahů v otázce těžby

2.1. Situace v zestátněné Jáchymovské těžbě po válce

Jáchymovské stříbro se těžilo čtyři století. Na konci žily naráželi havíři na černý kámen, "smolnou rudu", "smolinec", znamenající konec výdělku. V radioaktivní rudě byl později odhalen oxid uraničitý, který se od 19. století používal při barvení skla. M. Curie-Sklodovská (brala uran právě z Jáchymova) z něj získala rádium a polonium; pro doly začala nová éra. Počáteční efektivita byla nízká - v r. 1927 se zpracováním 35 tun smolince (uranu v rudě) získaly asi 3 gramy čistého rádia.⁶² Na saské straně Podkrušnohoří se těžba rozvíjela jen s malým zpožděním díky snadnému přenosu informací.⁶³ Během války vytěžily na Jáchymovsku říšské německé společnosti přes 40

⁶¹ Horák, str. 273

⁶² Raasch, cit. dílo (nestránkováno)

⁶³ Na Jáchymovsku byla těžba převážně záležitostí německých obyvatel. (Dvořák str. 648)

t rudy, aniž se však angažovaly v další otevírce. Doly tak koncem války nebyly připraveny na další těžbu.⁶⁴

Čs. válečný exil, jak výše ukázáno, se problematikou uranu nezaobíral. Zato v SSSR se první podrobnější zprávy o jáchymovském nalezišti soustřeďovaly již ve studiích geologů v r. 1942 a následně ve dvou analýzách vojenského zpravodajství v lednu 1943. Nejvyššímu vedení SSSR byla souhrnná informace postoupena v únoru 1945.⁶⁵

V zestátněných dolech v Jáchymově se pracovalo od května 1945 na znovuoobnovení ražby. Zájem byl ze tří stran:

1) Od srpna 1945 byl uran z Jáchymova středem zájmu NKVD; oživen byl válečný aparát spolupracovníků, mezi nimi zřejmě i Bedřich Reicin, šéf čs. vojenského zpravodajství. Mj. právě na jeho doporučení pobýval později v Jáchymovských lázních v září 1946 Gottwald, který se tam setkal s předními pracovníky dolů i sovětskými důlními experty.⁶⁶

2) Ministr průmyslu Laušman jednal o znovuoobnovení těžby s odběratelem, dnes, bohužel, již neznámým. Někteří autoři⁶⁷ uvádějí s určitou mírou opatrnosti Británii, ale tento názor nebyl dosud spolehlivě ověřen.

3) Své zájmy hájili živnostníci závislí na provozu radiových lázní.⁶⁸

Ve druhé polovině srpna 1945 jednali v Praze Bakulin (zmocněnec pro uran v ČSR, nám. min. zahraničního obchodu SSSR) a Alexandrov (pověřenec pro ČSR, plukovník NKVD) o těžbě s předsedou vlády Fierlingerem, Laušmanem a další exekutivou. Alexandrov sdělil, že SSSR „chce vyrobit ze sov. a čs. uranu právě takovou pumu, jakou má Amerika.“ Tento záznam jasně ukazuje, že představitelé čs. státu od počátku věděli, k jakému účelu má jáchymovský uran sloužit. Utajovaná jednání byla na jeden den přerušena a sovětská delegace se přemístila 27. srpna 1945 do Jáchymova. Návštěvníci zhlédli všechny tři tehdejší doly, úpravnu rudy a uskladnění koncentrátů; vyžádali si vzorky. Otázkou sovětské strany při návštěvě byl také dotaz, zda doly

⁶⁴ Tomek, str.3-5 Pluskal, str. 2

⁶⁵ Zpravodajce Merkulov Berijovi. (Pluskal, str. 3)

⁶⁶ Činnost podplukovníka *Bedřicha Reicina* (1901-1952), šéfa voj. zpravodajské služby 1946-1949, není v otázce jáchymovského uranu zcela objasněna. Jak se později ukázalo, byl BR během války v Moskvě udavač. Donášel mj. Gottwaldovi o protisovětských postojích Ludvíka Svobody anebo NKVD podrobnosti o stavu čs. jednotky. Od srpna 1945 se angažoval ohledně uranu prosovětsky. BR byl později odsouzený k trestu smrti v procesu se Slánským. (Kaplan, Kronika komunistického Československa, Klement Gottwald a Rudolf Slánský Slánský, str. 92)

⁶⁷ např. Halloway str. 128,

⁶⁸ Svršek, str. s 45,

nenavštívila již jiná zahraniční exkurze. Ke svému uspokojení dostali Sověti negativní odpověď.⁶⁹

Následujícího dne v Praze Sověti předložili našim nejvyšším představitelům zcela nehorázný požadavek předání dolů a také založení společného podniku. Naštěstí ve svém odhadu zásoby suroviny podcenili,⁷⁰ jinak by jejich tlak byl zřejmě mnohem větší.⁷¹ Čs. strana předání dolů i vizi společného podniku odmítla, což bylo o necelý týden později v Moskvě sděleno Berijovi. Ten reagoval po svém: násilnou akcí ve stylu správy tzv. „Trofejních podniků“, tedy anexí.⁷²

Než se tak stalo, stihnul Laušman na vlastní pěst zorganizovat 30. srpna 1945 průzkum dolů špičkami Státního geologického ústavu. Kromě konstatace válečného vyrabování dolů geologové mnohem přesněji než Sověti odhadli důlní zásoby na 6 000 tun. Podle výsledků dalších podzimních čs.-sov. jednání je pravděpodobné, že tato zpráva se na stůl vyjednávačů nikdy nedostala. Ministr Laušman ji nejspíš neměl chuť Sovětům poskytovat a hodlal hájit zájmy státu.

2.2. Anexe a vyjednávání o dohodě na podzim 1945

Železná opona v Jáchymově spadla 11. září 1945 v 15:30, kdy na zjevný pokyn z Moskvy „obsadilo ruské vojsko v počtu 60 mužů s vyšším důstojníkem 3 uranové státní doly v Jáchymově. Do těchto dolů nemá nyní nikdo přístup kromě dělníků zaměstnaných v dolech“⁷³. Vstup byl možný jen na propustky. Další jednání byla od té doby pro čs. stranu složitější. Zatímco minimálně jedenkrát během podzimu 1945 navštívili Jáchymov sov. geologové, žádná další účast čs. strany nebyla v tomto směru povolena. Kromě pracovníků dolů a Laušmana však na naší straně nikdo neprotestoval.⁷⁴

Následovalo jednání nad čs. návrhem dohody o společném využívání uranu, předaným Sovětům 19. září. Návrh připravil Laušman. ČSR se zavazovala ke

⁶⁹ Tomek, str. 5

⁷⁰ V sov. delegaci nebyl žádný skutečný geolog. (Pluskal, str. 12)

⁷¹ Alexandrov: „V Jáchymově je asi 1000 t rud, v Kongu 2700 t, v Kanadě 7000 t. Jáchymovská zásoba se jeví ...malá... (ale důležitá) pro výrobu atomové pumy“. (Tomek str.8)

⁷² Ujednání o takové správě vyplývala z výše zmíněné čs. – sov. dohody z 29. března 1945 (in. Kaplan, Špiritová – příl. č.4)

⁷³ Ze zprávy čs. operačního důstojníka ministru Noskovi. (Pluskal, str. 1., Kaplan, Pacl, str. 28 atd.)

⁷⁴ Tomek, str. 12, Horák, str. 158

každoročním dodávkám „v množství předem smlouvaném“. Podnik měl zůstat čs. státu. Bezpečnost a utajení měly zajišťovat jeho silové složky, výlohy a investice se měly odečítat z úhrady SSSR za rudu. Výsledky vědeckého výzkumu měly oba státy využívat společně. Nad návrhem se sešly obě delegace 26. září 1945, ale sov. strana jej absolutně ignorovala. Bakulin předal protinávrh, kde opět požadoval společný podnik a nabízel příspěvek SSSR do společného podniku v podobě fiktivně vyúčtovaných peněz, které již za války investovali Němci (sic!). Sověti zjevně využili pozici vítězné mocnosti, která vše, co bylo německé, prohlašovala za válečnou kořist. ČSR měla proti této sovětské „investici“ vložit ložisko, tedy doly samotné, a poskytnout ke geologickému průzkumu celý stát. Uran se měl předávat do SSSR, odkud by dostávala ČSR zpět 50 % vyrobeného radia. Vedení mělo být paritní. Alexandrov se na jednání vyjádřil opět jednoznačně: „...jáchymovská zásoba ... se jeví poměrně malá, avšak přesto je uran surovinou důležitou pro výrobu atomové pumpy. Američané prohlásili projevem presidenta Trumana, že atomová puma se bude vyrábět jen u nich...totéž ale chceme i my v SSSR.“⁷⁵ Vláda demokratického Československa tak byla již podruhé v krátké době ještě před podpisem dohody jasně seznámena s čistě vojenskými záměry SSSR na využití jáchymovského uranu.

K dohodě nedošlo, i když čs. strana návrh ihned nezamítla. Prohlásila jej pouze za obtížně přijatelný, a vyžádala si čas ještě alespoň jeden měsíc.⁷⁶ Jako gesto dobré vůle, dříve než dojde k plné dohodě, nabídla vydání starších zásob. Všech v té době dostupných. Tato nabídka zároveň znamenala konec Laušmanových úvah o tom, komu lze starší uranový materiál prodat. Tato ústupová strategie byla zjevně mezi Fierlingerem a Laušmanem předem dohodnuta a nestala se momentálním nápadem, či východiskem během jednání.⁷⁷

Sověti pokračovali v nátlaku. Na vznik společného podniku apeloval v polovině října u vyslance Horáka v Moskvě osobně Molotov. Na nótu ihned reagoval Fierlinger, když Molotova 23. října písemně ujistil, že dohoda bude obsahovat všechny podmínky, které sov. strana bude považovat za nutné. Připojil doušku, zřejmě osobní, o nevhodnosti setrvání na formě smíšené společnosti. Věc by „musel předložit vládě, což by nemělo dobrý psychologický účinek.“ Molotov vše konzultoval s Berijou a reagoval

⁷⁵ Pluskal str. 5

⁷⁶ Pluskal, str. 6

⁷⁷ nepřímě k tomu svádí citace in Tomek, str.4

dalším přijetím Horáka (4. listopadu), kdy souhlasil se zřízením národního podniku.⁷⁸ Sov. strana tedy v této věci nakonec ustoupila. Avšak – jak bylo již dříve uvedeno – zejména z důvodu, aby uspíšila dohodu. Důležitou roli pro uklidnění Moskvy vykonaly zřejmě i zmíněné dodávky ze starších čs. zásob, které právě v tu dobu do SSSR dorazily.⁷⁹

Sporné zůstaly dva body: Třicetiletá platnost dohody nebyla přijatelná pro čs. stranu a požadavek ponechání části těžby v ČSR zase pro sovětskou. Namítala, že by tím nebyla zaručena pozice monopolního odběratele.

Předsednictvo vlády rozšířené na svém sobotním zasedání 10. listopadu o ekonomické ministry (šlo o první samostatné zasedání nového předsednictva 2. Fierlingerovy vlády jmenované 6. listopadu) však nechtělo ustupovat. Ministři se střetli s premiérem, který zůstal se smírným postojem vůči Sovětům osamocen⁸⁰, přičemž zejména Laušman měl v diskuzi navrch. Jednak měl jako jediný k dispozici již zmíněnou zprávu geologů z 31. srpna a na ni navazující podrobnější situační materiál, který vznikl v průběhu října 1945. Ten zmiňoval také otázky využití jaderné energie a výčet světových zdrojů přírodního uranu. Dále obsahoval přehled o pracovních silách, kterých bylo k 30. září pouhých 144. Zpráva předpokládala, že se v nejbližší době stav zvýší na 220.⁸¹

Laušman měl „za zády“ také silnou lobby Ústřední správy státních báňských a hutnických závodů,⁸² která se skládala z nových řídicích kádrů, které měly před sebou lákavou vidinu - rozběhnout aktuálně zestátněné důlní podniky.

Premiér během jednání na diskuzi rezignoval, ale připravil si úskok. Ve čtvrtek 15. listopadu po rozpravě v plénu Prozatímního Národního shromáždění vyjel na Hrad informovat o sporu ohledně smlouvy prezidenta. Navrhl kompromisní ústupek, kterému se „nebylo možno vyhnout“. Tím bylo zřízení společné čs.-sov. komise, která bude uran ČSR přidělovat. Beneš nepochopil jednostrannou výhodnost takovéto konstrukce pro

⁷⁸ Svršek, str. 3

⁷⁹ 14. října bylo expedováno 37 t uranových barev s obsahem okolo 50% U₃O₈. 29. a 30. října necelých 10 t uranového koncentrátu (58 procentního) a průběžně byla vyvážena ruda z odvalů. Z přímé těžby v dolech byla během podzimu předána pouhá necelá 1 t uranu v rudě. (Pluskal, Surovinové zdroje, str. 22)

⁸⁰ Komunisté (Gottwald, Široký, Ďuriš) nebyli přítomni z důvodu účasti na recepci u příležitosti výročí Říjnové revoluce.

⁸¹ (Pluskal, Surovinové zdroje, str. 25, Tomek, str. 5)

⁸² 8. října 1945 proběhla z iniciativy Laušmana meziresortní porada o znovuzřízení výroby radia v ČSR, kterou Ústřední správa svolala. (Tomek, str.4-5)

Sověty, s návrhem souhlasil a jako svůj příspěvek k jednání požádal navíc o to, aby se smlouva omezila na 20 let, neboť „tomu tak u obdobných smluv (bývá) zvykem“.⁸³

17. listopadu předložil Fierlinger předsednictvu vlády⁸⁴ upravený návrh dohody. Zazněla připomínka na nedostatečnou konstrukci ceny (lidovec Šrámek) a poté Stránský (národní socialista) nejprve zpochybnil technologickou odbornost Sovětů a pak navrhoval, aby se v souvislosti s cenou hovořilo o „slušném nebo přiměřeném zisku“. Tomu oponovali Fierlinger a Ďuriš, že by to mohlo Sověty urazit. Komunisté, kteří vždy ve vládě hájili sovětské zájmy, však vzápětí překvapili sami sebe, když jejich ministr Nosek vyslovil obavu, že technická pomoc ze strany Sovětského svazu by mohla být „spíše malá s ohledem na potřebnou výši“ kapitálových investic. Osamocenému názoru opět oponoval Ďuriš, když prohlásil, že „Sověty budou tuto věc řešit velkoryse“. Nakonec byly oba nové body (Fierlingerova „Komise“ a Benešových 20 let) předsednictvem vlády schváleny.⁸⁵

Fierlinger ještě též den informoval o návrhu sovětskou stranu. 21. listopadu mu byla doručena kladná odpověď. Sověti však navíc chtěli, aby prvních pět let podíl pro ČSR nepřesáhl 10% těžby. Fierlinger opět (22. listopadu) referoval prezidentovi, který tentokrát ihned souhlasil.

2.3. Schválení dohody

V neděli 23. listopadu 1945 se ministři na mimořádném jednání vlády seznámili se smlouvou pouze hlasitým přečtením, žádné dokumenty nebyly rozdány. Před hlasováním informoval premiér o její podpoře Benešem. Nikdo nic nenamítal, nikdo se na nic nedotazoval. Podle Fierlingerova vyjádření nevyžadovala smlouva ani ratifikaci parlamentem⁸⁶, neboť „byla jednoznačně ve prospěch republiky“.⁸⁷ Žádné takové ustanovení v tehdejší ústavě nebylo; předseda vlády si v tomto bodě ústavu vykládal

⁸³ Tomek, str. 5, 6

⁸⁴ V sobotu 17. listopadu nad tímto bodem zřejmě opět nezasedala celá vláda, jak zjednodušeně uvádí Kaplan (Kaplan, Pacl, str. 58), ale pouze předsednictvo, rozšířené o „ekonomické ministry“ Ďuriše, Laušmana, Šrobára a Noska. (Archiv Úřadu vlády)

⁸⁵ (Pluskal, str. 9, Tomek, str. 6.)

⁸⁶ Prozatímní Národní shromáždění fungovalo od 28. října 1945. (pozn. aut)

⁸⁷ Svršek, str. 3

účelově. Mezistátní smlouva takového významu měla být předložena zákonodárnému sboru – třeba i dodatečně - v souladu s § 64 platné ústavy z roku 1920.

Hlasování vlády není personálně zaznamenáno, nicméně údajně dohoda nezískala absolutní, ale jen většinovou podporu. Podpisem byl pověřen ministr Ripka. Ihned po jednání (v 19:30) se do budovy vlády dostavili k podpisu zástupci sov. strany. Na jednání však přinesli dva další dodatky. Ripka urychleně volal premiérovi, který s dodatky vyjádřil souhlas, a Ripka následně dohodu podepsal. Za SSSR Bakulin.

Obě strany začaly smlouvu ihned naplňovat.⁸⁸

„Dohoda o rozšíření těžby rud a koncentrátů v ČSR obsahujících rádium a jiné radioaktivní prvky a o jejich dodávkách do SSSR“ (dále jen „Dohoda“) a současně podepsaný „Protokol k Dohodě“ (dále „protokol“) stanovily základ formy hospodaření s čs. uranovými zásobami na dobu dalších více než 40 let (smlouva se v polovině 60.let po dvaceti letech o dalších dvacet prodloužila). Většinu pravomocí v těžbě pod sebe na základě Dohody stáhla „Smíšená čs. - sov. komise“ (dále jen „Komise“), kterou prakticky ovládali Sověti.

Základní body Dohody:⁸⁹

- Čs. ruda náleží ČSR, ale vyváží se výhradně do SSSR.
- Čs. vláda zorganizuje státní podnik pro výzkum a těžbu; udělá vše pro maximální zvýšení těžby; SSSR poskytne technickou pomoc.
- Výkonnou moc má řídicí Komise (2+2) se sídlem v Praze; řídí se stanovami, které si sama schválí, pokud se nedohodne, spor bude řešen oběma vládami.
- V ČSR zůstane pouze část rudy nutná pro hospodářské a vědecké potřeby (objem určen Komisí), zbytek bude zpracován v SSSR.
- Ceny za rudu stanovuje Komise, platí se ve zboží nebo valutách.
- Dohoda je platná na dobu 20 let a je přísně důvěrná.

O finanční, či bártrové úhradě materiálu, který byl vyvezen do SSSR před podpisem Dohody neexistují doklady; pravděpodobně žádná úhrada neproběhla. Lze tedy usuzovat, že materiál vyvezený v říjnu a listopadu 1945 do SSSR byl obětován

⁸⁸ 27. listopadu 1945 ministr Laušman převzal od Fierlingera dopis, v němž mu oficiálně na základě Dohody ukládal zřídit podnik Jáchymovské doly a kontaktovat Bakulina. (Svršek, str. 4)

⁸⁹ Přesné znění s rozбором jednotlivých ustanovení smlouvy je publikováno např. v příloze cit. díla Kaplan, Pacl, případně Svršek, příl. 2. atd.

jednak na oltář uzavření Dohody, a jednak ve prospěch části úhrady za předání chemičky v Záluží u Mostu do čs. rukou.⁹⁰

Za trofejní odvezené majetky z ČSR nikdy nic nebylo uhrazeno. Naopak - za to, že uvedenou chemičku v Záluží nakonec „trofejčiči“ opustili, byl vyvezen uvedený uranový materiál, dále předán hotel Imperial v Karlových Varech a budovy pro ambasádu v Praze. V rámci objektivy je nutno uvést, že cena podniku byla z původní hodnoty pořízení cca 7 mld. Kčs účetně snížena díky válečnému poškození a rozvratu hospodářství na 800 mil. Kčs.⁹¹

Podpisem Dohody měla anexe jáchymovských dolů skončit. Jenže zatímco ostatní stahování SA z našeho území bylo ukončeno právě koncem listopadu 1945, je pravděpodobné, že i po tomto datu byla na ostrahu Jáchymovských dolů ponechána malá vyzbrojená skupina; zřejmě až do konce roku 1945.⁹²

Ustanovení o utajení přineslo krátce po podpisu smlouvy vinou Jana Masaryka konflikt na základě jeho projevu v OSN 17. ledna 1946. Prohlásil, že naše suroviny z Jáchymova slouží výslovně k mírovým účelům, a nabídnul před novináři kontrolu našich dolů. Druhý den se projev objevil v tisku, vláda se vylekala a sov. strana upozornila, že jde o nepřijatelný nonsens. Uvažovalo se o povolání Masaryka zpět do Prahy, což Beneš odmítl. Situace se po vysvětlení sov. ministerstvu zahraničí uklidnila.⁹³ Nezbyvalo, než Dohodu dále plnit.

2.4. Řízení těžby podle Dohody

Dohoda byla pro ČSR svazující, znamenala ekonomickou a personální zátěž, lidské utrpení (zejména v podobě nasazení německých válečných zajatců a politických vězňů), ale zároveň poskytovala výhody řadě osob, které mohly z těžby uranu neobvykle profitovat.

⁹⁰ STW AG (Sudetenländische Treibstoff Werke AG) byla říšská rafinerie stavěná od r. 1939, v r. 1943 ji otevíral ministr zbrojního průmyslu Albert Speer. Byla cílem více než 20 náletů spojenců a po válce anektována trofejními oddíly SA i s cca 1 400 německy mluvícími zaměstnanci. Předání tohoto největšího kořistního podniku na našem území do rukou čs. státu proběhlo na přelomu r. 1945/46, kdy dostal jméno Stalinovy závody, n. p. Záluží. (Zaniklé obce, cit. zdroj, nestránkováno)

⁹¹ Jančík, Kubů, str. 379-382

⁹² Pluskal, str. 5

⁹³ Bártík, str. 15.

K 1. lednu 1946 byl zřízen⁹⁴ národní podnik Jáchymovské doly v Jáchymově (dále JD). Ředitelem byl jmenován Bohuslav Hegner, po únoru nahrazený – byť jen na rok - Josefem Čmelákem. Oba byli uznávanými odborníky. Dále však, od konce roku 1948, již byli ředitelé dosazováni výhradně ze stranických kádru. Platy řídicích pracovníků v JD byly na současné podmínky nadstandardní. Běžně dvoj i trojnásobné proti podnikům srovnatelné velikosti. Podnik byl formálně podřízen „Ústřednímu ředitelství čs. dolů“ začleněným do ministerstva průmyslu. ÚV KSČ přikládal po Únoru JD prvořadou politickou důležitost. Podle nomenklatury ÚV museli být do všech vyšších funkcí uchazeči schváleni komunistickými orgány.

Pro koordinaci těžby a exportu byli jmenováni dva vládní zmocněnci, kteří byli zároveň členy Komise. Prvními byli báňští odborníci Kovář a Rada.⁹⁵ Se změnou režimu 1948 byli taktéž odvoláni a nahradily je stranické kádry. Zejména odchod Rady znamenal po Hegnerovi ztrátu posledního čs. odborníka a manažera, který byl schopen Sovětům kvalifikovaně oponovat. Spory v Komisi odvoláním Rady skončily, respektive nebyly, neboť v administrativě podniku převážili sov. pracovníci. To trvalo do r. 1955, kdy Kreml doporučil odchod všech svých poradců z celé východní Evropy. Poslední poradci odešli z JD koncem r. 1959.

Po Únoru se řízení JD na čs. straně přesunulo do politické roviny a do styku s údaji o výrobě a činnosti podniku (mimo něj samotný) přicházelo již jen Politbyro. Členové Komise museli mlčet o obsahu smluv i o cenách, protože šlo o „tajemství, jehož zrada by zakládala skutkovou podstatu zločinu podle § 6 Zákona na ochranu republiky“.⁹⁶

Hospodářské výsledky čs. uranového průmyslu v letech 1945 – 89 byly utajovány, nebo zamlžovány. Naopak byly – zřejmě záměrně - šířeny dezinformace. Oficiálně se například i ÚV KSČ o podrobnostech dohod a podrobnostech těžby a vývoji dozvěděl poprvé až v r. 1956.⁹⁷ V členstvu KSČ byly šířeny mýty o

⁹⁴ Vyhláška Ministerstva průmyslu č. 828 ze dne 7 .3. 1946

⁹⁵ *Svatopluk Rada* (1903 - 52) byl důlní inženýr. V r. 1945 se stal spolupracovníkem Laušmana a jeho zásluhou pak členem Komise. Jeho kritické postoje ohrožovaly servilní pozici čs. komunistů vůči SSSR. Po sledování měl jít do vězení, ale zemřel za záhadných okolností. *Vladimír Kovář* (1901 -1975) byl po Únoru několik měsíců vězněn, z vazby pak propuštěn. *Bohuslav Hegner* (1892-1966) báňský inženýr byl při procesu s podvratnými živly v uranovém průmyslu v rámci vykonstruovaného procesu (akce „Budování“) postaven do čela „spiknutí“ a odsouzen spolu s dalšími. V jeho případě na doživotí, později mu byl trest upraven na 25 let, ale v r.1960 (po 11 letech vězení a vazby) byl propuštěn. (Tomek, str. 5, str. 12),

⁹⁶ Jedno z úvodních usnesení Komise (Pluskal, Surovinové zdroje str. 8)

⁹⁷ Kaplan, Pacl, str. 23

hospodářském přínosu a velkoryse pojaté pomoci SSSR. Což, kromě počátečních let, nebyla pravda. Těžba byla v podstatě od 50. let nepřímo, od 60. let pak přímo dotována.

2.5. Cenový dodatek Dohody – protokol

První protokol obsahující cenová ujednání byl podepsán až 22. dubna 1949,⁹⁸ do té doby se cena řešila dodávkou po dodávce. K protokolu patřilo snížení dosud běžně kalkulované ziskové přírážky z 18 na 15%, dále byl dohodnut bezúročný investiční úvěr na 15 let a s podpisem souvisel požadavek na revizi uznatelných nákladů. Druhá změna proběhla 18. dubna 1952. Opět byla snížena přírážka (na 10 %).

Další a další změny vedly postupně k většímu zamlžení skutečných nákladů. Sověti si hlídali konečnou cenu, do značné míry odebírali již jen ze zájmu na vazalské spolupráci, neboť zásoby v NDR mnohonásobně převyšovaly československé. Vedení podniku se snažilo vůči vládnoucí straně udržovat zdání nezbytnosti spolupráce se Sověty v této oblasti.

3. Další souvislosti československé těžby uranu

3.1. Uranová „horečka“

Stát měl na uranový výzkum a těžbu uranu monopol již před Únorem. Zprávy o těžbě dostával zpočátku jen předseda vlády (Fierlinger, Gottwald), později si je osoboval prezident (Gottwald, Zápotocký). Symbolem předúnorového období byly nesvobodné pracovní síly, zastaralé vybavení a hledání dalších nalezišť. Vše bylo podtrženo spory o to, co patří do složek tvorby ceny, které SSSR uznával, a platil železnou rudou, barevnými kovy, ropou a obilím. Hlavní spory se vedly o tzv. „svěstočné náklady.“ Všichni autoři, kteří tento pojem komentují, nepřesně uvádí, že jde

⁹⁸ SUA fond Zápotocký, část. 3

o pojem převzatý díky ruskojazyčnému vlivu, poválečný rusismus, ale pravdou je, že se používal již před válkou.⁹⁹ Nicméně nejasností v definici svéstojných nákladů sov. strana hojně využívala, stejně tak jako u pojmu zisková přírážka. Na některých jednáních Komise existovaly dva, někdy dokonce i tři odlišné výklady těchto pojmů.¹⁰⁰

Skupina vedoucích činitelů důlního průmyslu stojící na podzim 1945 za Laušmanem se znovu ozvala v březnu 1946. Jejím požadavkem byl vývoz zhodnocené suroviny, tedy práce, nikoli pouze rudy. Tento „hlas volajícího na poušti“ nebyl oslyšen a vůči sov. straně žádná iniciativa tohoto typu neproběhla. Bylo to v pořadí již třetí nezávislé memorandum. Vzhledem k situaci, kdy na informace o těžbě bylo embargo a kdy Reicinovi zpravodajci pátrali po jakémkoli projevu nedůvěry k sovětským poradcům, nenašli, bohužel, iniciátoři prohlášení odvalu své dílo podepsat. Poukazovali v něm na to, že intenzivní vývoz uranové rudy do SSSR rychle vyčerpá jáchymovský zdroj, představuje vývoz našeho nerostného bohatství bez náhrady a přitom navíc oslabí prameny radiové vody pro léčbu a může být překážkou vývoje mírové jaderné energetiky u nás. K memorandu - ač neautorizovaném - se Reicin postavil razantně. Označil dodávky „U-kovu do SSSR za absolutně prioritní“, za „československou internacionální povinnost“¹⁰¹ a uvedené teze označil za provokaci.¹⁰²

V dalším, již čtvrtém a tentokrát signovaném memorandu průmyslníků z 25. listopadu 1946 je smírněji konstatováno pouze to, že budoucnost jádra je v jeho mírovém využití. Byla to kolektivní neanonymní iniciativa po účinnosti čs. – sov. smlouvy tohoto druhu první a dlužno říci, že také poslední.¹⁰³ Podobný pokus učinil krátce předtím za svou osobu individuálně také Rada, který se v září 1946 v dopise snažil přesvědčit Laušmana o tom, aby s ohledem na budoucí rozvoj našeho průmyslu obstavil alespoň 9 tun uranem obohacených barev.¹⁰⁴

⁹⁹ Používal se již dříve např. v loďařství. Lze jej nalézt v prvorepublikovém zákonodárství, nebo v mezinárodních obchodních smlouvách. Např. v obchodní smlouvě mezi Čs. republikou a Maďarským královstvím z roku 1918. (pozn. aut.)

http://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/2vo/tisky/T0446_16.htm, 24.7.2013, 15:00). Potvrzuje to i Ústav pro jazyk český odkazem na publikaci z r. 1918 (<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=364>, 24.7. 15:20). Zpravidla jde o součet odpisů, mzdových nákladů a provozní režie. Neobsahují primární vstupy - energie, suroviny, atd.

¹⁰⁰ Tomek, str. 6, Pluskal, Surovinové zdroje, str. 12

¹⁰¹ Jančík, str. 196 a 197

¹⁰² Pluskal, Surovinové zdroje, str. 8 Hlavní technická zpráva: Těžba a vývoz uranové rudy, str. 12

¹⁰³ Pluskal, Surovinové zdroje, str. 11

¹⁰⁴ Tomek, str. 5, str.11, FMZO, Hlavní technická zpráva: Těžba a vývoz uranové rudy, str. 15

Ministr Nosek měl při své replice v listopadu 1945 pravdu. Rozvoj těžby uranu si skutečně vyžádal velké investice. Rok 1946 byl investičně ještě zcela nepřipravený, především se projektovalo, a stačilo pouhých 5 či 6 mil. Kčs; avšak již při sestavování dvouletého plánu (1947 - 1948) bylo pro JD vyčleněno na první rok 32 mil. Kčs, které se nakonec v průběhu roku 1947 ukázaly jako nedostačující a měly být osminásobně zvýšeny! Sovětský svaz nabídl půjčku ve výši 200 mil. Kčs, čímž chtěl investice pro nejbližší období krýt.

Výdaje na geologický průzkum hradil a zpočátku i personálně zajišťoval také SSSR. V květnu 1946 byl objeven uran u Horního Slavkova, v Příbrami a u Trutnova. Po r. 1950 se geologové opakovaně vraceli do Slavkova, našli další, silnější žílu v Příbrami, objevili uran také u Zadního Chodova (Tachovsko), a v r. 1954 na Žďársku (Dolní Rožínka, kde se o obnově těžby dnes opět uvažuje). Teprve od r. 1956 měli k průzkumu přístup i čs. geologové. Jejich zásluhou byl objeven zdroj Hamr na Jezeře.

Do r. 1949 platila sov. strana za uran a na investice, kdy chtěla a kolik chtěla. Například k 16. září 1946, jak zjistili čs. členové Komise, bylo zapláceno pouze 5 mil. Kčs a dodáno zařízení za pouhých 2,5 mil. Kčs a podnik pracoval v hlubokém debetu. Shodou okolností byl v té době, jak již bylo výše uvedeno, na doporučení Reicina v Jáchymově na léčení čerstvě jmenovaný premiér Gottwald (léčení údajně souviselo s alkoholovou závislostí). Na jednání se členy Komise, se kterými se zde setkal, a kde se tento problém řešil, se vůči sovětským členům choval familiérně a vůči československým odtažitě.¹⁰⁵

Členové Komise Rada a Kovář vypracovali pro její další jednání 13. listopadu 1946 (již bez přítomnosti KG) nový návrh o cenách a za týden jej postoupili také Laušmanovi.¹⁰⁶ Představoval zahrnutí tzv. „odpisu dolové podstaty“ do nákladů.¹⁰⁷ Cena měla být vypočtena takto: odpisy + mzdy, platy a dávky + výrobní režie + správní režie podniku a podíl režie ústředního orgánu + zisková přírážka.¹⁰⁸ Zároveň bylo poukázáno na to, že světové ceny jsou „pravděpodobně“ vyšší. To však „nebylo možno

¹⁰⁵ Pluskal, Surovinové zdroje str. 16

¹⁰⁶ Mimo ceny se věnovali personálnímu problému a doporučili na návrh sov. strany přemístit do konce března 1947 cca 2000 pracovníků ze SSSR. Nápad nebyl uskutečněn zejména díky přísunu německých zajatců. (Tomek, str. 18, Dvořák, str. 240)

¹⁰⁷ Dolová podstata znamená částečnou náhradu ztráty přírodního bohatství. Zahrnutí položky dolové podstaty se traduje od královského horního regálu Václava II. z r. 1300. (pozn. aut.) V Jáchymově se dolová podstata platila do okupace. (Pluskal, Surovinové zdroje str.3, Hlavní technická zpráva: Těžba a vývoz uranové rudy, str. 35)

¹⁰⁸ V součtu chybí daně. Ty platily JD ve zvláštním režimu. Položka „režie ústředního orgánu“, tedy příspěvek rozpočtu ministerstvu průmyslu odpovídá dobovým zvyklostem. (Pluskal, Surovinové zdroje , str. 18)

důvěryhodně porovnat“, mělo se za to, že volný trh tehdy ještě neexistuje. Sovětské archivy dnes však překvapivě ukazují, že v Moskvě znali velmi dobře tehdejší světové ceny.¹⁰⁹

6. listopadu 1947 Molotov, jak již bylo zmíněno, zveřejnil, že SSSR prolomil americký jaderný monopol, což sovětsí zástupci v Komisi na konci roku 1947 použili jako argument na zvýšení čs. těžby v roce 1948 na trojnásobek. O pár měsíců později pak požadovali to, co dva roky před tím odmítli - přejít v dodávkách z rudy na uran v kovu (U_3O_8).¹¹⁰ Stalo se, ale ekonomiku těžby to znovu zamlžilo.

Od 5. února 1947 Komise jednala o návrhu ohledně odpisů dolové podstaty a také o ponechání 10 % uranu v ČSR pro mírové využití. Sověti odmítli zahrnutí odpisové položky s těžko uvěřitelným odůvodněním, že „dodávkami uranu do SSSR se jeho zásoby nezmenšují“. Naopak prý „poskytnutím technické pomoci sovětskými odborníky byla objevena nová naleziště, která bohatství rud v ČSR zvětšila“.

Závěr Sovětů byl zdrcující: Čs. vláda si musí uvědomit, že Dohoda není běžná smlouva, a proto „musí trvat na dodržení.“ Pokud by čs. strana doložila, že světové ceny jsou vyšší, pak by to bylo něco jiného. To by ovšem již „nepříslušelo projednávání komise.“¹¹¹ Sověti nakonec návrh na zahrnutí odpisu dolové podstaty do svěstojných nákladů těžby odmítli s poukazem na jednání s Gottwaldem při jeho návštěvě v Jáchymově. A k otázce ponechání 10 % produkce namítali: „Československo (takové množství) sotva může potřebovat pro své hospodářské a vědecké účely.“ Rozhodnuto nebylo. S odůvodněním, že je nutno se znovu zeptat Gottwalda.¹¹²

Než premiér rozhodl, Rada se obrátil 19. února 1947 dopisem také na Fierlingera, v té době místopředsedu vlády. Přílohou byl přepis článku z Neue Züricher Zeitung z 5. února 1947, v němž se hovoří o projektu jaderné elektrárny ve Velké Británii.¹¹³ Znovu bylo poukazováno na alternativu mírového využití uranu. Obdobný dopis šel Laušmanovi. Spor nakonec Gottwald ani neřešil a po dohodě s Fierlingerem nařídil členům Komise cestu do Moskvy. Laušmana o svém rozhodnutí pravděpodobně vůbec neinformoval. Sověti na jednání s Komisí ze svých požadavků částečně ustoupili,

¹⁰⁹ Optimistické zprávy uváděly, že USA platí 300 USD za 1 kg z Belgického Konga. Dnes dostupné podklady ukazují, že v té době platily za uran 35 USD za 1 kg, ale nakupovali také za 2 - 5 USD za 1 kg z odpadu po výrobě radia. (Pluskal, Surovinové zdroje, str. 9, Jančík, str. 198)

¹¹⁰ Od roku 1950 byla obohacována ruda v úpravně Eliáš v Jáchymově. Předtím se upravovalo v provizorních podmínkách. (Kaplan, Pacl, str. 48)

¹¹¹ Pluskal, Surovinové zdroje, str.15

¹¹² Tomek str. 15,

¹¹³ Pluskal, str.

ale zároveň nárokovali snížení uznatelných svéstojných nákladů o 17 mil Kčs díky nasazení německých válečných zajatců. Tím byl spor považován za ukončený a mohl být dokončen cenový protokol.

Již na tomto příkladu je patrné, jakým politickým nátlakům se rozhodování o těžbě uranu podřizovalo. Fungování Komise se stávalo stále více formálnější a její vliv menší, přitom její pravomoc *de iure* měla být rozhodující. Z pohledu Sovětů lze tedy Fierlingera jen pochválit. Jeho úhybný manévr se zřízením Komise z podzimu 1945, kterým obalamutil prezidenta Beneše, si mohli v této době jen pochvalovat.

Ještě větší změna stylu jednání Komise navenek i vně nastala po Únoru, kdy se po odstranění Rady a Kováře z Komise stal hlavním zástupcem Československa Otakar Pohl z národohospodářského odboru Kanceláře prezidenta.¹¹⁴ Podle všech indicií se stal víceméně už jen vykonavatelem sovětské vůle.

Na druhou stranu je třeba ve vztahu k prvnímu cca čtyřletému fungování Komise přiznat, že před ni byly – zejména v roce 1948 a 49 předloženy takové problémy, které přesahovaly rámec kompetencí jejích členů. Kromě neustálého navyšování potřeby počtu pracovních sil šlo hlavně o investice.

Na další období, tedy pro první pětiletku, bylo podle základního návrhu výroby nutno zajistit investice ve výši šokujících 6,6 mld. Kčs, a podle zpřesněné verze dokonce 8,5 mld. Kčs.¹¹⁵

Jak se k požadavku zachovat, když už za období do r. 1949 byla bilance těžby přinejmenším sporná? Navýšení investic v takové situaci je cestou ke zruinování podniku. Nebylo toho, kdo by mu při takové bilanci prostředky půjčil.

Proti výši nákladů a investic okolo 750 mil. Kčs stál výnos z vývozu včetně ziskové přírážky v součtu přibližně 570 mil. Kčs. Po odečtu ziskové přírážky a s přihlédnutím k zájmu těžít za stejných podmínek alespoň dalších 5 let (aby se mohly

¹¹⁴ *Otakar Pohl* (1914-1986) byl v letech 1945-48 šéfem národohospodářské sekce KSČ, pravděpodobně byl hlavním architektem měnové reformy roku 1953, dvouletého i prvního pětiletého plánu. Od roku 1950 byl generálním ředitelem Státní banky s krátkým přerušením až do roku 1970. Jeho vliv na ekonomiku je dnes hodnocen značně rozporně. Do určité míry usiloval o nezávislost Státní banky na KSČ a státu a po nesouhlasu s okupací roku 1968 byl z funkce odvolán. Na druhé straně věděl jako člen Komise o represivních opatřeních konaných ministerstvy vnitra a obrany za účelem naplnění personálního stavu JD; věděl o vzniku Táborů nucených prací (TNP). Stejně tak jako věděl a dokonce podporoval nešťastné přeměrování československé produkce na těžký a zbrojní průmysl, likvidaci drobného živnostenstva a násilnou kolektivizaci. (pozn. autora zpracovaná na základě vlastní seminární práce, jinak Pluskal, Tomek)

¹¹⁵ Tato hodnota – i kdyby ji byla schopna čs. strana vyčlenit - by se v odpisech v surovině vracela 40 let. Nemohla být nikdy reálně uhrazena. (pozn. a výpočet autora)

investice alespoň částečně odepsat) vycházel výsledek prvních tří let jako nula, případně mírný prodělek.

Ovšem ve chvíli, kdy se objevil zmíněný požadavek na nové investice o řád vyšší, muselo být všem jasné, že takové investice budou nenávratné.¹¹⁶ Komise postoupila problém výš – na stát. A ten byl na rozcestí. Únorový převrat sám o sobě přivedl stát k bankrotu. Zahraniční obchod se hroutil, průmysl postupně přeorientovaný na zbrojní výrobu neměl valuty, objevily se zásobovací potíže téměř v celém hospodářství, kvetl černý trh s potravinami, šířily se zmatky a ideologická rozhodnutí namísto ekonomických. SSSR však správně vycítil, že se nové komunistické vedení státu vrhne do rozvoje uranové těžby i přes varování ekonomů a geologů po hlavě.¹¹⁷

Iniciativy se chopil Slánský a jednal sám bez účasti Komise se Sověty v červnu 1948 o další těžbě uranu, jejím rozšíření a investičním zajištění. Jako vyjednávací pozici si připravil návrh, že na zvýšení požadavků přistoupíme, organizačně navýšení těžby zajistíme, ale SSSR bude hradit všechny investice. Výsledkem byl kompromis - smlouva o bezúročné půjčce (již zmíněna výše). Sověti však po prvotním souhlasu s půjčkou bez jakýchkoliv podmínek po dvou měsících postoj korigovali: část investic by přece jen mělo převzít Československo. Nádavkem si ještě vymohli zmírnění požadavků na přehodnocení tvorby ceny uranu tím, že se sníží započtené náklady.

Personální posílení těžby, které Slánský relativně lehkovážně slíbil, se mělo v roce 1949 řešit nejprve vystěhováním Jáchymova, Vejprt a přilehlých obcí (viz také další kapitola), aby se uvolnily byty pro nové pracovníky JD. Další byty se měly masívně stavět. K akci vystěhování nakonec nedošlo, komunisté neměli odvahu krátce po převratu činit nepopulární kroky a nakonec souhlasili s využitím nesvobodné pracovní síly: po německých zajatcích, kteří v JD pracovali první čtyři roky po válce, se do sotva vychladlých baráků v lágrech nastěhovali političtí vězni. Vznikly Tábory nucených prací (TNP).

Komise (již v novém „poúnorovém“ složení) počátkem roku 1949 hledala, jak vyhovět také požadavku na snížení ceny. Přeloženo do srozumitelné mluvy zní tato akce naprosto nepředstavitelně: dodavatel se snažil vyhovět odběrateli tím, že bude sám sobě lhát, že určité náklady nemá, nebo je zakalkuluje pro sebe nevýhodným způsobem.

¹¹⁶ Pokud by ovšem nebyl zajištěn odběr za stejných podmínek na 40-50 let. (pozn. aut.)

¹¹⁷ Tomek, str. 18.

Nápad na osvobození JD od některých daní (o zisk nešlo, ten podnik neměl, šlo o odvody a daně z mezd) neprošel a tak se sám Zápotocký angažoval, se Sověty znovu jednal, argumentoval s typicky komunistickým cynismem „oddaností k věci celosvětového míru, ke kterému má uran sloužit“¹¹⁸, ale nakonec Sovětům podlehl a některé náklady se přestaly do ceny kalkulovat.

Alespoň v objemu investic došlo k dílčímu kompromisu - SSSR formou oné bezúročné půjčky bude hradit až 85 % investic, ty se následně zaúčtují clearingem proti dodávkám zpracované suroviny budoucích let.¹¹⁹

Po určitém ulehčení, kdy se zdálo, že těsně před polovinou roku 1949 bylo vše – byť s těžkým srdcem – dojednáno, následoval nový šok: Stalin předložil zvýšený nárok na investice odvíjející se od zvýšení požadavku těžby v souvislosti s již dříve zmíněným prvním úspěšným odpalem jaderné bomby.

Investice okolo cca 11 mld. Kčs vycházela z nových směrných čísel těžby, kdy se namísto objemu 1 250 tun U-kovu mělo za první pětiletku vytěžit 2 000 tun. Na tento požadavek nebylo schopno vedení JD adekvátně reagovat. Těžba sice v letech 1950 - 58 rychle rostla, ale Stalinovy požadavky se zcela naplnit nepodařilo.

Díky ústupkům v kalkulaci ceny se JD ekonomicky propadal. Kymácel se sice účetně okolo nulového provozního výsledku, ale nevytvářel si žádné účetní rezervy, veškeré vybavení dodané v letech 1947-48 se jen udržovalo, a odpis dolové podstaty (tedy náhrada za vytěženou surovinu) byl nulový.

Stejně jako zlata na Klondiku, tak i uranu ve druhé polovině 50. let v Jáchymově najednou ubývalo. Byl stále hůře dobytý a navíc proti němu stála celosvětová konkurence. Horečka v Jáchymově skončila, TNP již byly minulostí, těžba byla do roku 1962 zcela zastavena, tisíce civilních zaměstnanců naverbovaných během posledních patnácti let na skvělé platy a byty bylo složité převáděno na jinou práci, stavěly se pro ně nové podniky zcela netypické pro tamější kraj.

Po ukončené těžbě zbyl poznamenaný kraj, vykořenění osídlenci a uměle implementovaná průmyslová produkce.

Podobný osud potkalo později Příbramsko a zejména Českolipsko.

¹¹⁸ Pluskal, str. 8

¹¹⁹ Kromě geologického průzkumu, který Sověti financovali přímo (55 mil. Kčs za 1. pětiletku), poskytli na počátku pětiletky 1,6 a během ní dalších 1,4 mld. Kčs. (Tomek, str. 12, Pluskal, str. 10)

3.2. Souhrnná zjednodušená bilance uranové těžby

Základní princip výroby a podnikání je zisk. Ten byl ve vyúčtování dodávek uranu zprvu kalkulován na úroveň 18%, postupně klesal až na 10%, a mizely některé uznávané nevýrobní náklady (bytová výstavba, stravné apod.), později se již muselo přímo dotovat.

Pojďme se podívat na hrubý vývoj ceny (přepočtený na cenu u-kovu).

V letech 1946 – 47 byl 1 kg za 1320 Kč a v r. 1948 pak za 1680 Kč (vůbec nejvyšší cena). Protože v letech 1948 – 49 získali Sověti kritických 1000 tun potřebných na jaderné zkoušky a rozběhla se těžba v Sasku, mohli začít ceny stlačovat. Od počátku 60. let se cena na dlouhou dobu ustálila na cca 610 Kčs za 1 kg.¹²⁰ Výraznější nárůst byl pouze ke konci 70. let na cca 800,-Kčs, pak však následoval opět strmý pád na 550,-Kčs v polovině 80. let.

Sovětizované ekonomiky a jejich zestátněné podniky nebyly imunní vůči ekonomickým zákonům. Čs. uranový průmysl nereagoval racionálně na změny tlaků ze strany SSSR. Přesná a pravdivá bilance těžby a zpracování uranové rudy v ČSSR zřejmě nebude nikdy úplná, chybí zejména přesnější údaje o vyvolaných investicích. Navíc započtení určitých výdajů (např. bytová výstavba) je sporné.

Do určité míry neprodělečné byly JD pouze do r. 1949.

Celkové náklady na těžbu a zpracování za celé období 1945 - 1989 jsou odhadnuty na 67,5 mld. Kčs v cenách r. 1990. Prodejní cena veškeré vyprodukované rudy měla být 77,5 mld. Kčs. Zdánlivý zisk by tedy měl činit cca 10 mld. Kčs. Tento výpočet ovšem nebere v úvahu dotace ceny a úhradu nepřímých investic. Zejména v letech 1967 – 1989 byly uranové doly masivními dotacemi uměle udržovány před zhroucením. Po jejich započtení¹²¹ hospodářský výsledek čs. poválečného uranového průmyslu do roku 1990 dosáhl ztráty odhadované na 20 mld. Kčs. Připočítáme-li ovšem dodatečnou ekologickou investici do sanace chemicky těžných dolů zejména

¹²⁰ Ve 40. letech neexistoval volný trh, byli jen dva odběratelé - Americká atomová komise a sovětský Zvláštní výbor pro atomovou bombu. Světové ceny byly známy až od 50. let: 26-28 USD za kg. Dále se vyvíjela takto: 60. léta: 22-24 USD, 70. - 80. léta :16-18 USD. (Pluskal, Surovinové zdroje str.18, Jančík, str. 198)

¹²¹ Vlastní dotace ceny představovala za léta 1967 - 1989 částku cca 24 mld. Kčs, objem investic 7,5 mld. Kčs a výdaje na geologickém průzkumu 4,5 mld. Kčs. Spolu s dalšími nespecifikovanými náklady to představuje celkem částku 36 mld. Kčs. (vlastní výpočet autora)

Českolipska ve výši cca 20 – 30 mld. Kč, která bude poskytována ze státního rozpočtu ještě několik desítek let ve 21. století, zvýší se hrubá ztráta výroby a souvisejících investic uranové těžby v naší zemi přepočtena na současné ceny na cca 80 mld. Kč. Škody na krajině a duších lidí však zřejmě vyčíslit nelze.

3.3. Řešení nedostatku pracovních sil

Ihned od počátku těžby byla stěžejním denním problémem pracovní síla. Řešil se finanční podporou, násilnými akcemi, bytovou výstavbou, a od druhé poloviny 50. let mohutnými nábory.

Jako zajímavost svědčící o zoufalé personální situaci slouží neuskutečněný plán sov. zástupců v Komisi na využití zajatců, kteří již v dolech pracovali za války (v r. 1944 je jich doloženo 79), v červnu 1945 byli tito vězni osvobozeni a vrátili se domů, do SSSR. Podle tohoto plánu se měli do Jáchymova v r. 1946 vrátit i s rodinami.¹²²

Problematika využití pracovních sil díky nasazeným politickým vězňům z Táborů nucených prací byla již mnohokrát písemně zpracována a je běžně známa. Dostupné informace lze získat z řady zdrojů. Proto se o problematice, řízení, fungování a dalších aspektů TNP nebudu rozepisovat.

3.3.1. Civilní německá síla jako základ těžby po roce 1945

Na Jáchymovsku žila do války česká populace v menšině. Také JD stály na německé pracovní síle. Místní Němci se stali v letech 1945-46 předmětem dalšího náboru, respektive (později) odložení povinnosti hlásit se do odsunu.¹²³ Podmínkou bylo, aby živitel získal tzv. „zelenou legitimaci specialisty“, tedy status odborníka. Počet z roku 1945 není znám; snad 150 rodin. Původní odklad se později u většiny změnil v úplné vyjmutí z odsunu. V polovině r. 1946 to už nestačilo, nabráno bylo dalších cca 400 dočasných českých zaměstnanců bez kvalifikace a Komise uložila čs. úřadům, aby zajistila jejich výměnu za kvalifikované německé zaměstnance, převedené z jiných důlních podniků. Sov. strana se zavázala odsunout je po 1. lednu 1947 i

¹²² Dvořák, str. 637

¹²³ Dvořák, str. 628

s rodinami do Saska. Nábor se zdařil jen částečně, podařilo se získat jen něco přes 100 nových kvalifikovaných Němců, zároveň však řada z nich ještě před koncem roku přecházela do Saska, nedařilo se je v Jáchymově dobrovolně udržet.

Jak paradoxní byla situace státní moci! Zatímco v celé zemi usilovala o odstranění Němců ze země, tady tomu bylo naopak.

Však také uranový zájem na německé pracovní síle narážel na protiněmecké nálady běžného obyvatelstva. Vyjmutí ze „spravedlivého odsunu“ tyto nálady posilovalo. Mnozí Němci se proto, paradoxně, utíkali pro ochranu před šikanou české majority k sov. straně.¹²⁴

Zabrané nemovitosti a byty po skutečně odsunutých Němcích se na rozdíl od jiných částí republiky nedostaly do správy místním úřadům, ale na Jáchymovsku se přednostně přidělovaly novým pracovním silám z náboru a sovětskému personálu podniku. Tento postup se české populaci také nelíbil. Požadovala inventuru Němců a jejich majetků,¹²⁵ a její stížnosti směřovaly i k odměňování Němců. Ti přitom prožívali život občanů druhé kategorie a snažili se zemi opustit. „Původní domov ... se (jim) stal vězením v cizí zemi.“¹²⁶

Koncem r. 1946 se podíl německých civilních zaměstnanců snížil příchodem německých zajatců. Napřesrok dosáhl stav německých neodsunutých „civilů“ v JD svého maxima (365 osob), ale celkově již šlo o menšinu. Nadále si však udržovali privilegované postavení hornické elity zejména před sov. částí Komise. Většina z nich byla později odsunuta do Saska.¹²⁷

3.3.2. Váleční zajatci¹²⁸

9. května 1945 uzavřeli Američané na našem území přijímání zajatců ve své zóně¹²⁹, část byla deportována do zajateckých táborů, část předána čs. úřadům.¹³⁰

¹²⁴ Dvořák, str. 626

¹²⁵ Dvořák, str. 632

¹²⁶ Dvořák, str. 634

¹²⁷ Dvořák, str. 638

¹²⁸ Unikátní studie Otto Bösseho o něm. válečných zajatcích v jednotlivých teritoriích Evropy psaná v první pol. 70. let nastiňuje osudy zajatců, početní stavy, počty jednotlivých zařízení, stravovací dávky a další detaily. Převážně se opírá o zprávy MVČK, který však měl právě na území Československa přístup do některých VZT omezený, nebo dokonce jen zprostředkovaný. O jáchymovském to platilo obzvlášť. (Bösse, str. 355 a násl.)

¹²⁹ Staněk, str. 13, Overmans, str. 88

Většinou živořili, celkové klima ve společnosti lze shrnout do Benešova pojmu „vylikvidovat“ německý element mimo ČSR.¹³¹

Mimo původem zajaté „americké“ a nyní tedy „české“ zajatce a také zajatce zajaté přímo Čechy spadali váleční zajatci na našem území hlavně pod správu SA (těch bylo dvoj, či trojnásobně více).¹³² Většina odjela během pár týdnů do lágrů v SSSR. Zajatci čs. úřadů žili ve Vojenských zajateckých táborech (VZT) a zapojovali se do prací na obnově hospodářství, v zemědělství, v dolech. VZT kontroloval Mezinárodní výbor Červeného kříže (MVČK). Spadali pod armádu, anebo jí byli na práci propůjčováni. Národnostně převažovali Němci z Říše, dále zde byli sudetští Němci, hluchínští Němci, Maďaři, Rakušané atd.¹³³

Přístup úřadů k repatriaci byl tvrdý. Zajaté sudetské Němce ani Maďary ze Slovenska s výjimkou antifašistů nepovažovaly nadále za občany ČSR. Jejich styk se světem se omezil na jeden korespondenční lístek měsíčně, jednotné byly stravovací limity.

VZT byly doplňovány a rozšiřovány, celkem jich na území ČSR vzniklo 45, zajatců jimi prošlo okolo 50 tisíc. Zvláštní postavení měl VZT Praha-Motol. Jednak svojí velikostí (běžně 3, nárazově i 9 tis. zajatců) a jednak návazností na zajateckou nemocnici. Poslední zajatci z našeho území odjížděli právě odsud v r. 1950.¹³⁴

Využití zajatců v JD začalo 14. února 1946, kdy jich z VZT Motol dojelo prvních sto. Žili v dřevěných barácích z války a přesun pro ně znamenal určité zlepšení životních podmínek.¹³⁵

Kontrola MVČK v Jáchymově nebyla nikdy povolena. Tábor se rozšířil během roku 1946 na 250 osob. Kromě prací v dolech byli zajatci využíváni při stavbách dalších a rozšiřování stávajících táborů. Po odchodu zajatců sloužily tytéž tábory v 50. letech jako TNP. V letech 1946 – 49 se v lokalitách těžby uranové rudy postavilo celkem 9 nových VZT.¹³⁶

¹³⁰ Staněk, str. 15

¹³¹ Popravy zajatců jsou známy na Mělnicku, Novopacku, v okresech Dobruška, Nové Město nad Metují atd. Mezi největší excesy patří 104 zabitých v Líbeznicích u Prahy, 365 u Rovenska pod Troskami, nebo 150 na Tanvaldsku. (Staněk, str. 22)

¹³² Počty Sověty zajatých se odhadují, snad šlo o 112 tis..(Staněk, str. 18)

¹³³ Staněk, str.22.

¹³⁴ V r.1945 zemřelo ve VZT cca 1 000 osob, v r. 1946 necelých 200. Dále již úmrtnost klesala. (Staněk, str. 100)

¹³⁵ Staněk, (str. 109 a násl.)

¹³⁶ Bártík, str. 35

Ty jáchymovské byly původně rozšiřovány hlavně pro nové zajatce z území SSSR. První jejich transport (750 osob) je datován 9. lednem 1947. Další přivezl již za pár dní cca 500 osob, a o dva měsíce později následovalo nejméně pět menších, či větších transportů ze SSSR. Nesrovnalosti ve stavech evidovaných JD a sovětských údajích o transportech zatím nejsou uspokojivě vysvětleny, ale odhad počtu „sovětských“ zajatců v JD se pohybuje okolo 5 tis.¹³⁷

Ke konci r. 1947 tvořili zajatci nejméně 2/3 dělníků, přičemž se podle oficiálních statistik nacházeli v SSSR a jejich překvapené rodiny dostávaly dopisy z ČSR.

Rozhodnutí konference ministrů zahraničí spojenců v Moskvě (březen – duben 1947) mělo vést k propuštění všech válečných zajatců do konce roku 1948. To se průmyslu ani zemědělství Československa nehodilo, přesto již v srpnu 1947 opustilo republiku přinejmenším 32 tis. zajatců (z JD okolo 250), zůstalo 7 tisíc (v JD dalších snad 2-3 tis).¹³⁸

Propouštění a repatriace měly totiž v JD specifický průběh: Sověti si je představovali jako přesun přes Krušné hory do společnosti Vismut-Werke. Zajatcům byl tento krok nabídnut, měli získat dílčí svobodu, ale museli podepsat pracovní smlouvy nejméně na 2-3 roky. Zároveň byli upozorněni, že odmítnutí může mít za následek návrat do SSSR. Příležitost zřejmě využila většina, pouze 329 zajatcům (zřejmě šlo o především o původní „čs. zajatce.“) bylo umožněno upsat se na rok až dva JD a stát se zde civilními zaměstnanci. Po uplynutí této lhůty jich jen malá část zůstala v JD trvale. Většina se rozptýlila po ČSR a 133 jich požádalo o vystěhování i s rodinnými příslušníky. Skončili v NDR.

Ze zbylých cca 1 200 „sovětských“ zajatců bylo 900 propuštěno v červenci 1949, ale nabídky zůstat využila jen asi třetina, většina byla postupně repatriována v letech 1950-1951 v jedenácti transportech do NDR. Poslední transport je uváděn s datem 20. května 1951 a představoval 246 osob, z toho 113 bylo rodinných příslušníků.¹³⁹ Ti, kteří v ČSR zůstali, většinou doly opustili, v r. 1951 zůstali v civilním zaměstnaneckém poměru pouze 102 bývalí váleční zajatci.¹⁴⁰

¹³⁷ Dvořák, str. 643.

¹³⁸ Staněk, str. 133

¹³⁹ Dokonce se pro ně chystaly byty, ale zřejmě šlo spíše jen o propagandistický trik, který měl odvést pozornost od prodloužení pobytu zajatců na našem území. (Dvořák, str. 649)

¹⁴⁰ Staněk, str. 120

3.3.3. Akce „Rozptyl“

Ve dvou fázích byla mezi koncem května 1947 a začátkem r. 1949 provedena akce „vnitřního přesunu a rozptýlení“ Němců z pohraničí do vnitřních oblastí státu. Měla se týkat veškerého zbylého německého obyvatelstva v pohraničí. Udávaným cílem bylo zvýšení bezpečnosti, skutečným zřejmě zvýšení popularity komunistů. Zcela vážně se uvažovalo o vytváření německých ghett.¹⁴¹ Podle současných vědomostí proběhlo 765 transportů Němců z pohraničí, z bývalých Sudet, do vnitrozemí, které postihlo 32 až 38 tisíc Němců. Hlavní vlna proběhla v r. 1947, ale transporty probíhaly až do r. 1949. Ještě po dvou letech od přesídlení zůstávala většina přesídlených v nových místech, koncem r. 1950 již jen asi polovina a po r. 1954 několik tisíc.¹⁴²

Na Jáchymovsku však došlo ke zcela protichůdnému pohybu. 20. dubna 1948 bylo rozhodnuto vyjmout některé pohraniční oblasti z plánované akce „Rozptyl“ a přeměrovat „rozptylované“ na Jáchymovsko. Mělo jít o 5 tis. Němců, akce se plánovala na 2. čtvrtletí r. 1948.¹⁴³

V první fázi bylo vytipováno cca 2000 osob, resp. 750 rodin (odpovídalo to počtu volných bytů v Jáchymově a Vejprtech) z hornických okresů Ústecka a Karlovarska. Měly se stěhovat s živým i mrtvým inventářem (na rozdíl od dalšího „rozptylu“).¹⁴⁴ Ve vsí své zrudnosti lze jáchymovskou verzi „Rozptylu“ hodnotit lépe než celostátní: JD se snažily vytvořit relativně slušné podmínky. Start akce nastal 8. května a transporty přijížděly celé léto. Akce vázla, volné byty docházely. Ke 28. červenci bylo přesídleno 591 rodin a přijetí dalších cca 140 se plánovalo na konec srpna.

Druhá fáze se měla týkat Němců ze Slezska, což vzhledem k těžbě uhlí vzedmulo vášně až na úrovni vlády. Ohroženy byly jiné exportní úkoly. Nakonec uran zvítězil a 9. září 1948 začala nevídaná přesídlovací akce (tentokrát lépe připravená) pod názvem „J“. Během dvou měsíců se podařilo přesídlit 3141 osob (1219 rodin)¹⁴⁵ na vzdálenost cca 500 km (15 hodin vlakem) napříč republikou. Byty však došly, a tak sloužily k umístění této druhé vlny na Jáchymovsku i zapadlé a po odsunu opuštěné

¹⁴¹ von Arburg, str. 10

¹⁴² von Arburg, str. 12

¹⁴³ Právním podkladem byl dekret o pracovní povinnosti osob, které pozbyly občanství; (Dvořák, str. 650)

¹⁴⁴ Důvodem byl zubožený stav nemovitostí, které jim byly přisouzeny. Každé prkénko se mohlo hodit. (Dvořák, str. 655)

¹⁴⁵ Dvořák, str. 657

vísky na samé státní hranici v „pásmu nikoho“, které původně měly z důvodů ochrany hranice zůstat cíleně prázdné. V mnoha obcích získali noví přesídlenci ke zděšení českých obyvatel početní převahu. Původně deklarované cíle akce „Rozptyl“ a dosavadní migrační a sídelní politika státu byly na Jáchymovsku postaveny naprosto přesně na hlavu.

Za jistou výhodu „jáchymovských“ Němců oproti jiným lokalitám lze považovat nově vytvořenou soustředěnou komunitu i poměrně slušné pracovní zacházení.¹⁴⁶ Akce částečně pomohla dohnat kvantitu v pracovních silách, nikoli však kvalitu.

3.3.4. Bilance využití německé pracovní síly

Jáchymovsko získalo díky uranu punc německé enklávy, nářečně pestré. Od Sasů přes německé Maďary, od frankofonních Němců po „hanzovní“ Němce z Klajpedy.¹⁴⁷

Po skončení těžby v 60. letech využila většina něm. obyvatelstva uvolnění režimu a vystěhovala se do SRN, výjimečně také do svých původních bydlišť v ČSSR (Opavsko). Osud mnoha obcí vyprázdněných již jedenkrát při odsunu se tak definitivně naplnil. Vylidnily se; některé zůstaly zcela opuštěné.¹⁴⁸

V kolektivní paměti je Jáchymov symbolem komunistické perzekuce proti odpůrcům režimu. Osudům nedobrovolných německých zaměstnanců, o něž se těžba opírala po válce, jsme dosud něco dlužni, informace a případné studie jsou zatím kusé.

¹⁴⁶ Ještě v r. 1959 v rozsáhlé zprávě StB o Němcích na Jáchymovsku však čteme, že jsou nepřáteli. Údajně se „nevyrovnali a neztotožňují s československým státem“. (Dvořák str. 666)

¹⁴⁷ Dvořák oblast nazývá „živým skanzenem sudetského němectví“ (Dvořák, str. 667)

¹⁴⁸ Dvořák, str. 658, 668 a násl.

Závěr

Nejvyšší představitelé Československa věděli ihned od srpna 1945 o jasném vojenském cíli uranu těženém v Jáchymově pro SSSR, je proto s podivem, že ministr Jan Masaryk – i při vědomí jeho neúčasti na jednání vlády, kde se o tom hovořilo podrobněji - na půdě OSN informoval v lednu 1946 o opaku, o jeho mírumilovném určení.

Těžba uranu podle československo-sovětské smlouvy z 23. listopadu 1945 byla díky komunistickým ministrům a zejména premiéru Fierlingerovi upravena do podoby vyhovující Sovětskému svazu. Chybějící doplněk – cenový protokol – ke smlouvě vznikal další čtyři roky, ale názory československých odborníků na využití uranu i pro ČSR a na lepší cenové podmínky zajišťující náklady na zpětnou obnovu se do něj m.j. i díky Klementu Gottwaldovi, bohužel, nepromítly.

Československou pozici, zejména na počátku spolupráce v roce 1945, hájil ministr průmyslu Laušman. Obratným manévrováním dosáhl alespoň dílčích úspěchů. Sověti v časovém presu odstoupili od představy společného podniku a přijali tezi paritního vyjednávání o ceně. Bohužel tento úspěch byl postupně znehodnocen a premiér Zápotocký v roce 1949, kdy bylo dokončeno cenové ujednání a od Stalina byl současně vznesen zvýšený požadavek na dodávku suroviny, bojoval za naše zájmy jen chabě.

Pozice ministra průmyslu Laušmana, místopředsedy a později předsedy sociální demokracie se ihned po válce jevila jako blízká komunistům. V roli hlavního aktéra zestátnění jejich úsilí dokonce předběhl. Na podzim 1945 se však při vyjednávání o smlouvě se Sověty poprvé viditelně od komunistů a od předsedy sociální demokracie a premiéra Fierlingera oddělil. K jeho definitivnímu odklonu došlo ale až v roce 1947, kdy selhala jeho iniciativa o střeoevropskou ekonomickou spolupráci, a kdy se snažil

hájit zájmy významné části voličů sociální demokracie před kroky komunistů směřovanými proti živnostenstvu.

V té době se ale už těžba uranu, bohužel, dostávala stále více mimo vliv státu. Společná Komise měla menší a menší vliv, zásadní věci se řešily politicky s premiérem Gottwaldem. Mimořádné investice, dodatečné náklady státu, či personální otázky se rozhodovaly bez přihlédnutí k názoru čs. odborníků. Od roku 1949 těžba již nebyla zřejmě rentabilní, po vytěžení na konci 50. let se otevírala další ložiska i mimo Jáchymov, ale ztrátovost se jen prohlubovala.

Bezprecedentní podpora těžby uranu v prvních „zlatokopeckých“ letech 1945-50 nutila naše vedoucí představitele při honbě za pracovními silami k porušování principů deklarovaných jimi samotnými. Němci nebyli odsunuti, naopak byli na Jáchymovsku drženi. V pozdější druhotné migrační akci „Rozptyl“ byli dokonce do Jáchymova znovu koncentrováni další německé, neodsunuté rodiny.

Téměř dobrovolné vazalství k SSSR již v prvních letech po válce a snaha o spolupráci při těžbě uranu, která evidentně nemusela být po chuti západním mocnostem, ukazuje na částečně omezenou suverenitu i demokracii již v době Třetí republiky. Politici v té době sledovali různé cíle. Ty Benešovy – o konvergenci Západu a Východu, nebo ty Laušmanovy – o středoevropské spolupráci a sociálním hospodářství pod dohledem státu se, na rozdíl od komunistických, nenaplnily.

Summary

USA's succesful deployment of nuclear bomb in Japan in August 1945 came as a surprise for the USSR. Stalin sacrificed considerable resources and many people to hasten the nuclear research. After it's succesful completion in 1949, he commissioned massive production of nuclear arms.

Soviet uranium came solely from Czechoslovakia at first, later from other vassal states. Supply from Czechoslovakia has been negotiated since August 1945. USSR was in the position of power due to presence of the Soviet Army. The negotiations resulted

in an agreement on 23rd November 1945. Pricing addendum wasn't negotiated until 1949. This agreement formed the basis of uranium trade up to 1990.

Highest officials of Czechoslovakia were well aware of the USSR's military goals of uranium mining since the beginning and concealed these goals from the world. The final agreement was notably profitable for the USSR thanks to the left-wing officials in the Czechoslovak government. The Czechoslovakian government from the end of the WW2 to 1948 was considered a democratic one, it is now safe to assume that it was democratic only partially.

This fact has its impact on the uranium mining industry. Expert opinions on peaceful utilization of uranium were ignored and considered a provocation against the USSR. Social democratic minister of industry Bohumil Laušman was one of the few who vainly fought for a better position of their state.

Czechoslovakian uranium mining became a self-reliant industry. Its unprofitability was purposefully obscured. Extraordinary investments, additional costs for the state and personal issues only added to the burden for the state. The mining was apparently unprofitable up until 1949. After the first deposit in Jáchymov was exhausted and closed by the end of the 50s, other sites were opened. The losses accumulated.

Unprecedented support for uranium mining in 1945-1948 and onward after the Communist putsch was not unlike the "gold rush" of Clondike. The exploitation came to end only when the deposit was exhausted and international prices dropped. It left behind abandoned mines and villages, ecological damage and inconsistent population. Same situation ensued in two other regions later.

First stage of mining in the early 50s was accompanied by establishment of labour camps similar to Soviet gulags. Their history has been thoroughly described in the 90s after the fall of Communism. Less well recorded is the forced participation of Germans in the years 1945-1950. Some were exempt from the displacement from the border, some were war prisoners and some were relocated to Jáchymov later from other parts of the republic in an act of secondary resettlement.

Description of the early days of uranium mining shows the state of post-war Czechoslovakia as a limited democracy. It violated its own policies in an effort to oblige the Soviet Union and laid the foundation for later encumbrance of the state. The successor state of Czech Republic may yet overcome the economic and ecological impacts, although the moral losses are most likely irreparable.

Použitá literatura

- 1) Kaplan, Karel; Pacl, Vladimír: Tajný prostor Jáchymov, Actys, České Budějovice, 1993
- 2) Tomek, Prokop: Československý uran 1945-89, Těžba a prodej československého uranu v éře komunismu, Sešity Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinu komunismu č. 1, 99, Praha 1999
- 3) Dvořák, Tomáš: Těžba uranu versus „očista“ pohraničí. Německé pracovní síly v Jáchymovských dolech na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století. Soudobé dějiny, 2005/3-4, str. 626-671
- 4) Holloway, David: Stalin a bomba: Sovětský svaz a jaderná energie 1939 - 1956; překlad Šimon Pellar; Academia, Praha, 2008
- 5) Zubov, Andrej, Borisovič: Istorija Rossii XX. věka, 2. díl, Moskva, Act, 2009
- 6) Pluskal, Oskar: Poválečná historie jáchymovského uranu, elektronický zdroj, <http://www.hornictvi.info/histor/lokality/jachym/JACHYM2.htm> (25/1/2013, 16:15)
- 7) Staněk, Tomáš: Němečtí váleční zajatci v českých zemích 1945–1950: Nástin vybraných problémů. Slezské zemské muzeum v Opavě, Opava, 2011
- 8) Overy, Richard, Proč spojenci zvítězili, orig. Pimlico, 1995, překlad Lubomír Kotačka, Beta, Plzeň, 2008
- 9) Véber, Václav: Stalinizace v KSČ 1948-53, Paměť a dějiny 2012/01,
- 10) Doležalová, Antonie: Politické stranictví a ekonomický zájem, Studie národohospodářského stavu Josefa Hlávky 2/2008, ČVUT, 2008
- 11) Fierlinger, Zdeněk: Poslání sociální demokracie v novém státě; referát předsedy československé sociální demokracie na 21. sjezdu v Brně, konaném v Brně ve dnech 14. – 16. listopadu 1947. Cíl, Praha, 1947
- 12) Horák, Pavel: Bohumil Laušman, Politický životopis. Mladá Fronta, Praha, 2012
- 13) Program ČSSD usnesení XX. Sjezdem 18. – 21. října 1945, Praha 1946
- 14) Rataj, Jan; Houda, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu, VŠE, Praha, 2010

- 15) Hanuš, Jiří: Doba podivného interregna, sborník Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Němeček a kol., HÚ Praha 2010
- 16) Böss, Otto, Die deutsche Kriegsgefangen in Polen und die Tschechoslowakei, Verlag Ernst und Werner Giesecking, Bielfeld, Mnichov, 1974
- 17) Zimek, Josef: Ústavnost a český ústavní vývoj. 3. nezměněné vyd., Masarykova univerzita, Brno, 2006
- 18) Kaplan, Karel; Špiritová, Dokumenty mezivládních jednání ČSR a SSSR, Doplněk Praha, 1997
- 19) Pluskal, Oskar: Surovinové zdroje uranu ČR, Přírodovědecká fakulta UK Praha, (rukopis), 1993, str. 22 - 23 a 55
- 20) Jančík, Drahomír; Kubů, Eduard: Československo ve světovém hospodářství před a po druhé světové válce, sborník Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Němeček a kol., HÚ Praha 2010
- 21) První krok k uklidnění, Velkorysý nezištný pokus o mír ve státě. Společné komuniké představitelů KSČ a ČSSD z 11. září 1947, Právo lidu, 12. září 1947
- 22) Fajmon, Hynek; Balík, Stanislav; Hloušková, Kateřina: Dusivé objetí, Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů. 2. rozšířené vydání, Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha, 2008
- 23) Digitální Encyklopedie ČSSD, heslo Edvard Beneš, elektronický zdroj: <http://www.historiecssd.cz/>, stav 15.2. 2014
- 24) Raasch, Erwin. Wismut: Z deníku havíře, sborník Zářící minulost. Sověty ovládaná těžba uranu v sasko-českém Krušnohoří po druhé světové válce. Příspěvky z česko-německého semináře konaném v Oblastním muzeu v Chomutově 31. 3. 2005.
- 25) Von Arburg, Adrian, Zwischen Vertreibung und Integration Tschechische Deutschenpolitik 1947-1953, Mezi odsunem a integrací, Československá státní politika vůči zbylým Němcům, 1947-1953 dis. práce, UK, 2004
- 26) Hloušek, Jan: Atomové století, <http://www.jachymov-joachimsthal.cz/atomovestoleti.html>, stav 12.10.2013.
- 27) Overmans, Rudiger: In der Hand des Feindes. Kriegsgefangenschaft von der Anitke bis zum zweiten Weltkrieg, Bohlau Verlag, Kolín n.R. 1999

- 28) Bártík, František, Tábor Vojna ve světle vzpomínek bývalých vězňů, Vyšehrad, Praha, 2008
- 29) Kaplan Karel, Kronika komunistického Československa, Klement Gottwald a Rudolf Slánský, Barrister a Principal, Brno, 2009
- 30) Jančík, Drahomír, Vývoz československého uranu do Sovětského svazu v letech 1946-1959, Acta oeconomica Pragensia 2007/7, str. 195-208
- 31) Karlsch, Rainer, Zeman Zbyněk, The End of the Soviet Uranium Gap: The Soviet Uranium Agreements with Czechoslovakia and East Germany (1945/1953)), Cold War international History Project, N. 29/20006
- 32) Governing collaboration between the authorities of the United States of America and the United Kingdom in the matter of tube alloys, signed at Quebec and entered into force August 19, 1943. United States Department of State Retrieved 6 March 2011;, 05:06 pm
- 33) Churchill, S. Winston. : Druhá světová válka V. a VI., 1951-1952, překlad Zdeněk Hron, LN Praha, 1995
- 34) Rhodes, Richard: Making of the Atomic Bomb. Simon and Schuster, New York, NY. 1996
- 35) Wert, Alexander: Russia At War, 1941-1945. London: Barrie & Rockliff, 1964.
- 36) Dubrovska, D., V.: Sudjba Sinc-zjana. Obretěnije Kitajem "Novoj granicy" v konce XIX.věka, Moskva 1998
- 37) Federální ministerstvo zahraničního obchodu - Hlavní technická správa: Těžba a vývoz uranové rudy
- 38) SÚA - A ÚV KSČ fond A. Zápotocký
- 39) Svršek Jiří, Uranové doly v Jáchymově, Elektronický časopis Natura 1997-8, <http://natura.baf.cz/natura/1997/8/9708>, (24/4/2013, 18 :50)
- 40) Zaniklé obce: <http://litvinov.sator.eu/kategorie/zanikle-obce/zaluzi/chemicka-v-zaluzi>,(25/5/2013 19:00)

Přílohy¹⁴⁹

Seznam příloh:

Příloha 1: Těžba uranu v Jáchymově (v tunách)

Příloha 2: Podíl uranu z Jáchymova na celkovém objemu vývozu do SSSR (v %)

Příloha 3: Objem investic v uranové těžbě 1946 - 1969 (v mil. Kčs)

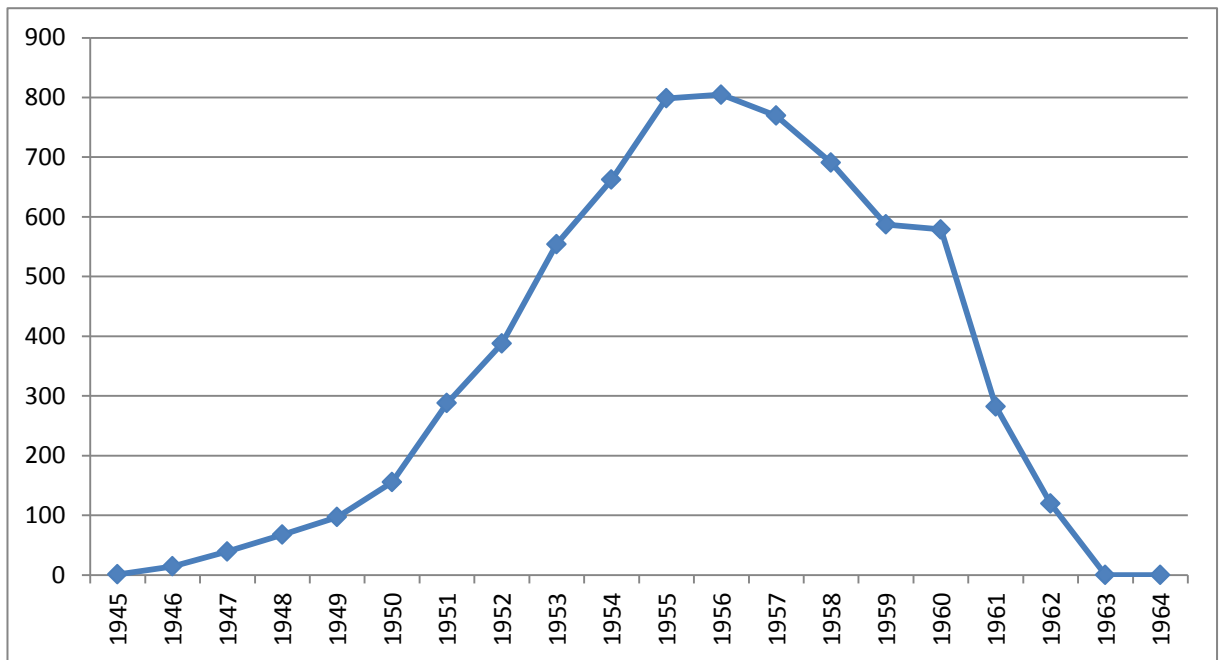
Příloha 4: Dotace těžby uranu se státního rozpočtu 1965 - 1989 (v mil. Kčs)

Příloha 5: Celkový objem uranové těžby 1945-1989 (v tunách)

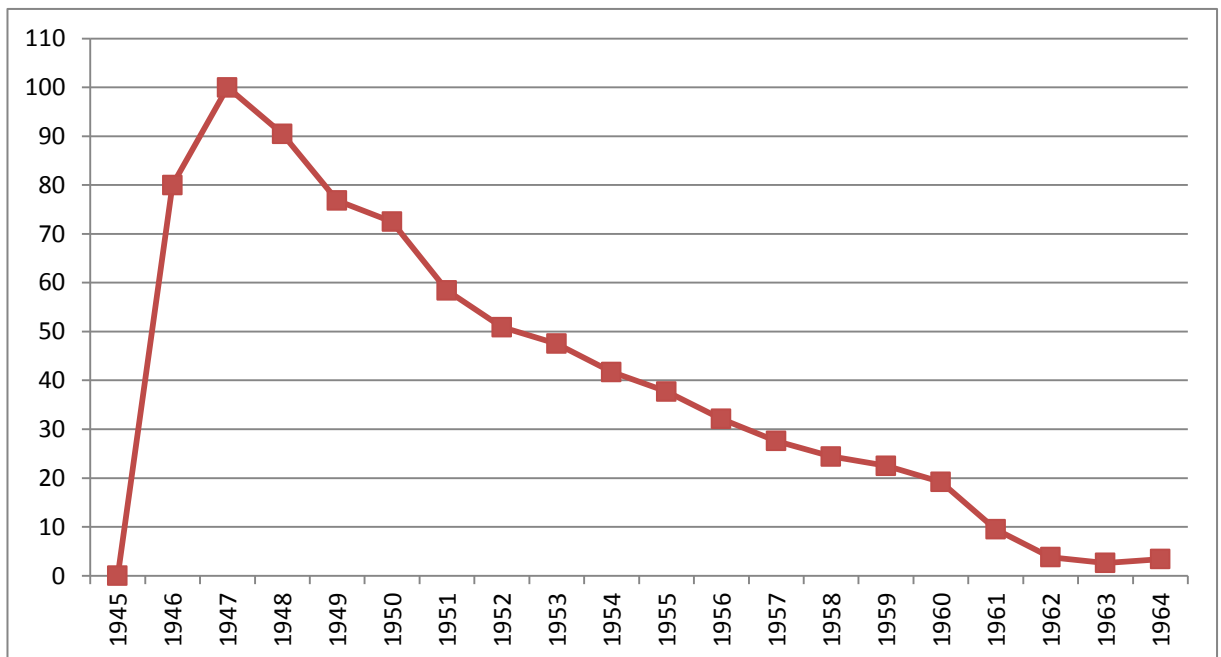
Příloha 6 : Pracovní síly v čs. uranové těžbě 1945-1989

Příloha 7: Porovnání počátku těžby uranu v ČSR (Plán, Těžba, Odvaly, zásoby) a SOZ/NDR (v tunách)

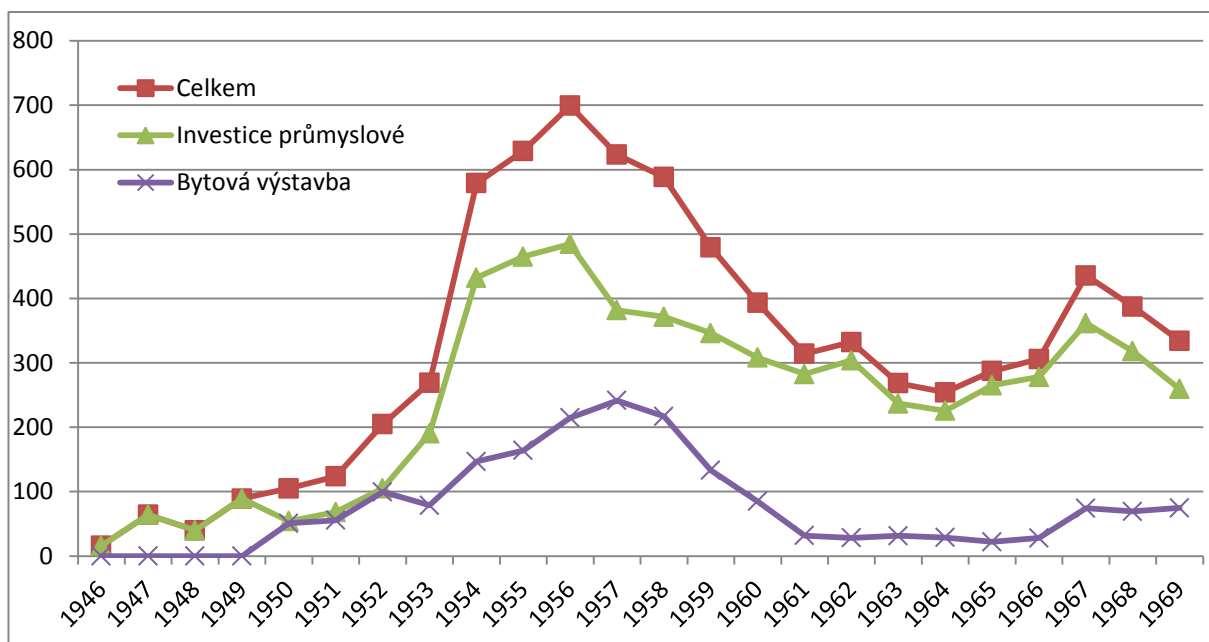
¹⁴⁹ Data převzata z Pluskal, Surovinové zdroje, Tomek, cit. dílo 37) Federální ministerstvo zahraničního obchodu - Hlavní technická správa: Těžba a vývoz uranové rudy. Grafy – vlastní práce autora.

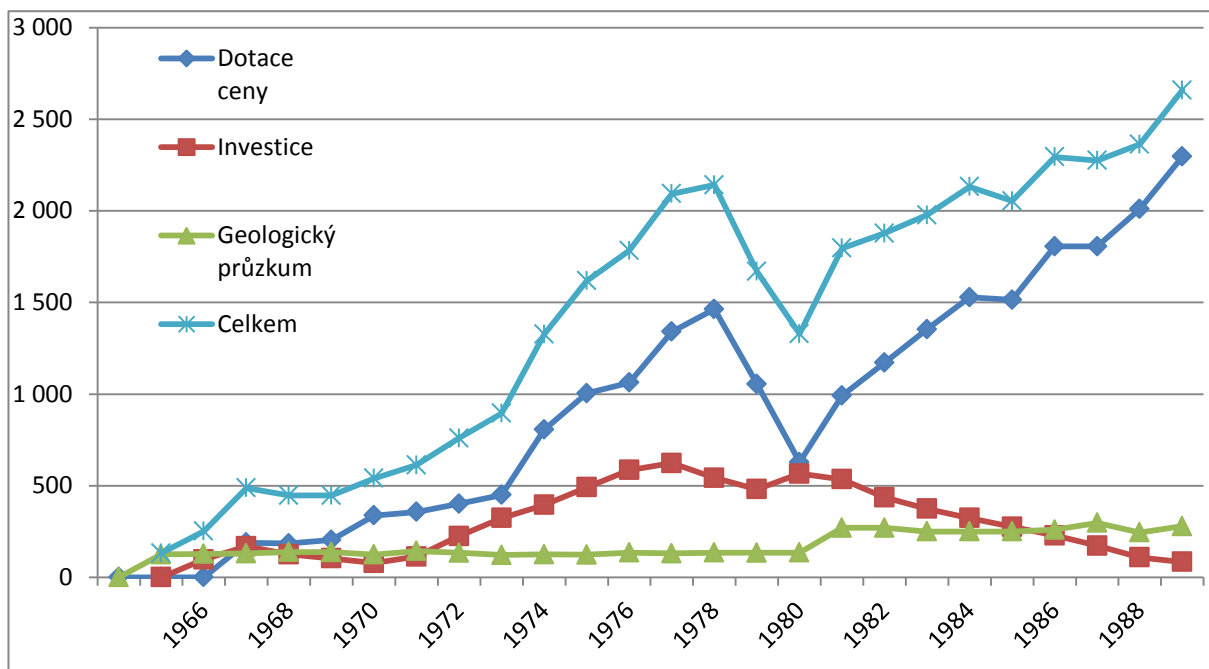
Příloha 1 : Těžba uranu v Jáchymově (v tunách)

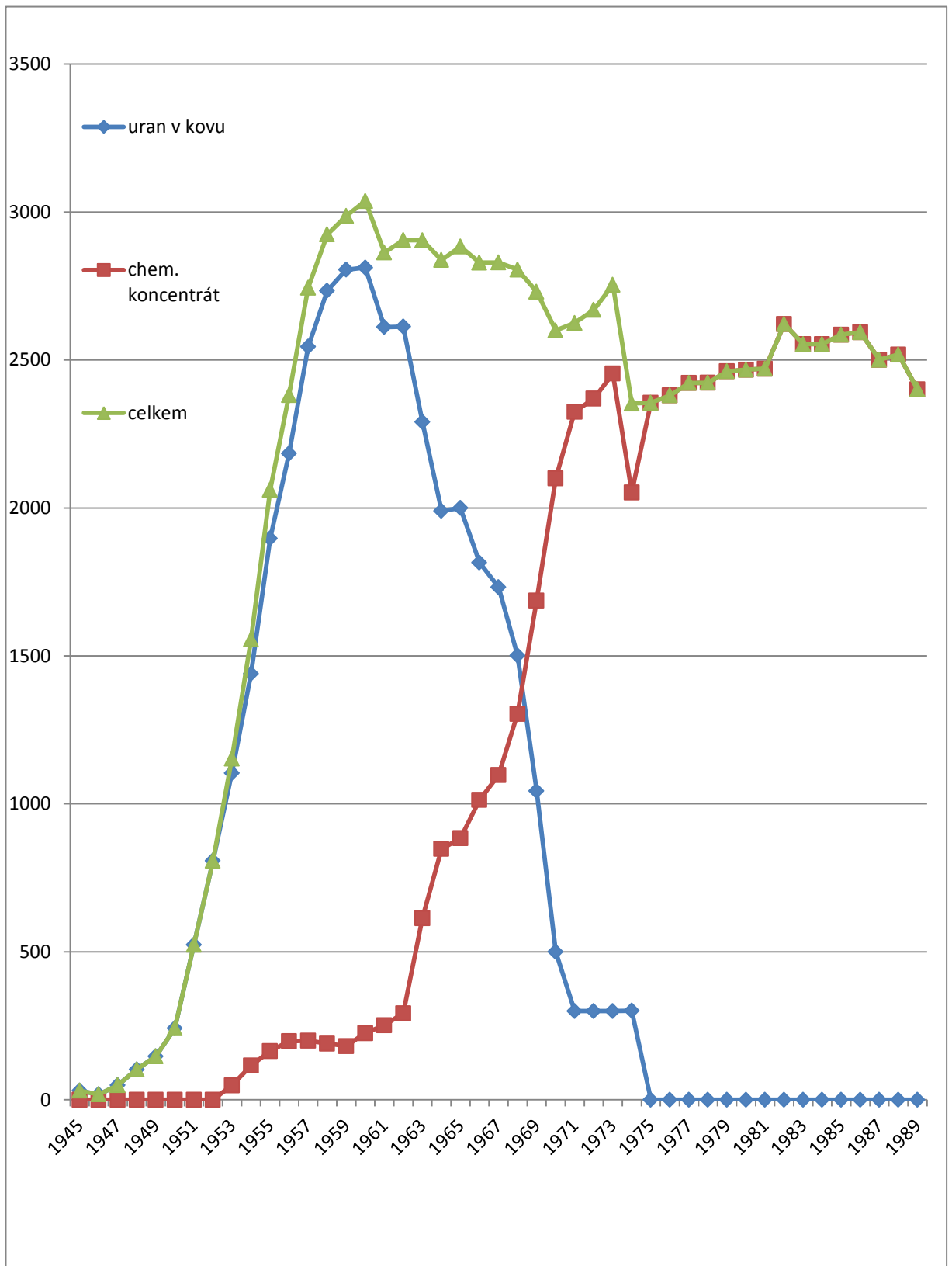
Příloha 2: Podíl uranu z Jáchymova na celkovém objemu vývozu do SSSR (v %)

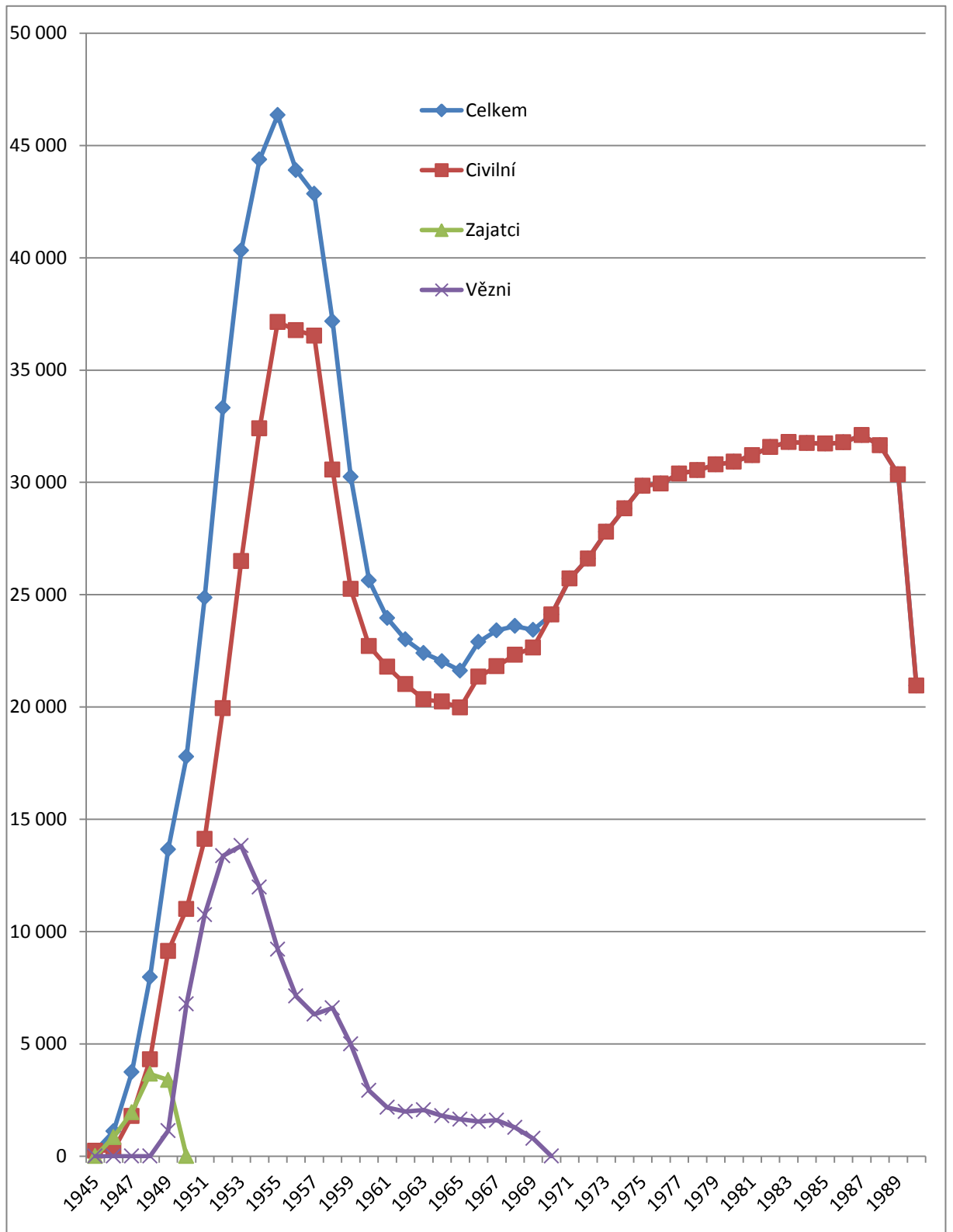
Příloha 3: Objem investic v uranové těžbě 1946 - 1969 (v mil. Kčs)

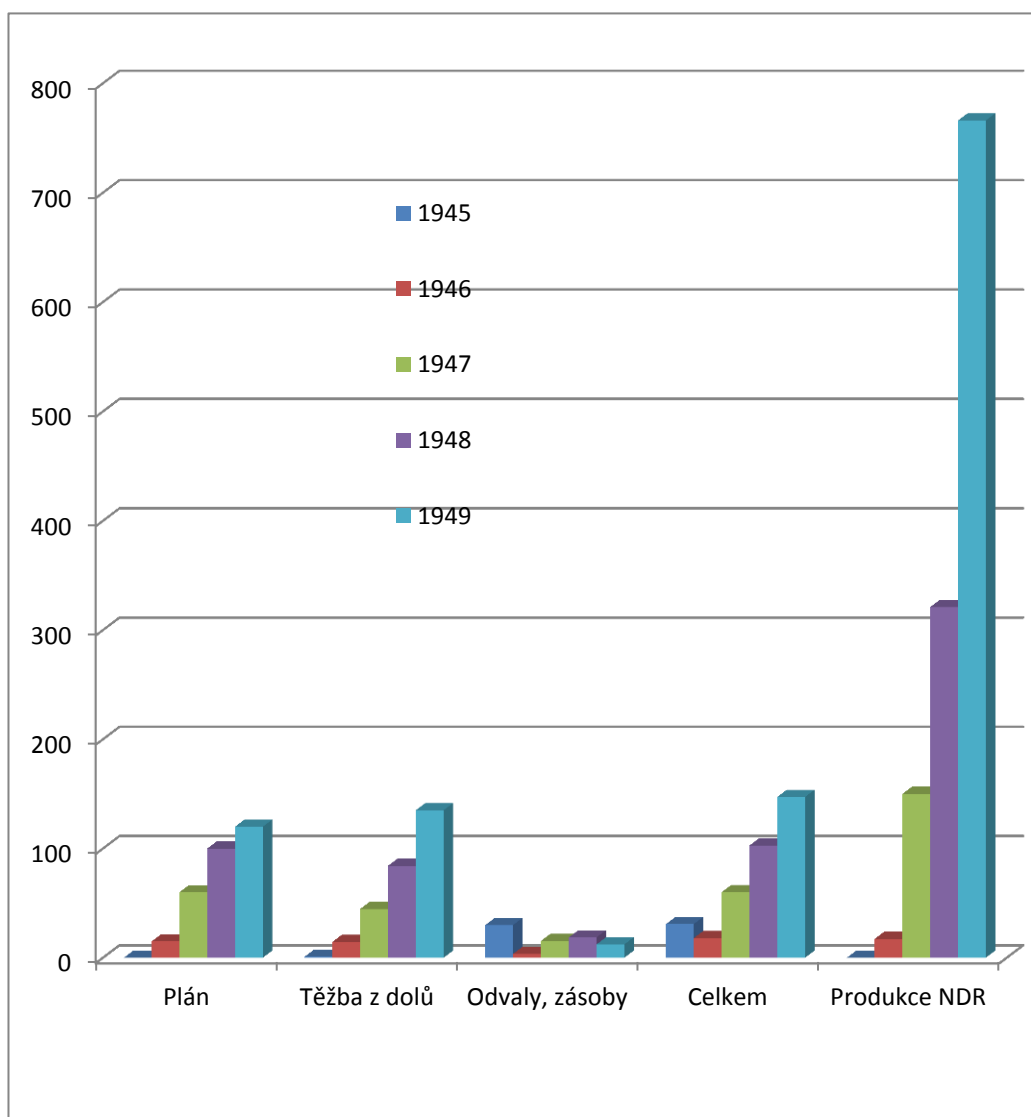
Příloha 4: Dotace těžby uranu se státního rozpočtu 1965 - 1989 (v mil. Kčs)

Příloha 5: Celkový objem uranové těžby 1945-1989 (v tunách)

Příloha 6 : Pracovní síly v čs. uranové těžbě 1945-1989

Příloha 7 Porovnání počátku těžby uranu v ČSR (Plán, Těžba, Odvaly, zásoby) a SOZ/NDR (v tunách)